

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

МОВЧУН ЛАРИСА ВІКТОРІВНА

УДК 811.161.2:801.6-047.37

**ЛІНГВІСТИЧНА ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
УКРАЇНСЬКОЇ РИМОЛОГІЇ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ 2021

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано у відділі лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови Національної академії наук України.

Науковий консультант – доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України

Німчук Василь Васильович

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
Масенко Лариса Терентіївна,
Інститут української мови НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови
та соціолінгвістики;

доктор філологічних наук, професор
Бойко Надія Іванівна,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя,
завідувач кафедри української мови;

доктор філологічних наук, професор
Колоїз Жанна Василівна,
Криворізький державний педагогічний
університет, завідувач кафедри
української мови.

Захист відбудеться «28» квітня 2021 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.173.01 Інституту української мови НАН України (01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні, Інституту української мови НАН України (01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4) та на офіційному сайті Інституту української мови НАН України (<https://iul-nasu.org.ua/zahyst>).

Автореферат розіслано «25» березня 2021 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук

В. М. Фурса

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Рима відома як об'єкт літературознавчого дослідження тексту і значно менше вивчена в лінгвістичному ракурсі. На початку ХХІ ст. вона досі є важливим елементом української поетичної мови, оскільки має невичерпні можливості, зумовлені, по-перше, постійним поповненням лексичного фонду української мови, по-друге, її римотворчими властивостями, а по-третє, просуванням рими вглиб рядка, тобто залученням у гармонійне суголосся звуків, препозитивних щодо наголошеного голосного рими.

Підвалини теоретичного вивчення рими закладено європейськими та староукраїнськими поетиками, практичну каталогізацію рим розпочато в ХVІ ст. з укладання словників рим італійських поетів доби Ренесансу.

Розвитку теорії рими сприяли праці М. Довгалевського, М. В. Ломоносова, А. Д. Кантемира, В. К. Тредіаковського, О. Х. Востокова, В. Я. Брюсова, Л. П. Якубинського, Г. А. Шенгелі, Л. І. Тимофєєва, В. П. Тимофєєва, Д. С. Самойлова, М. В. Панова, Ю. І. Мінералова, Ю. М. Лотмана, О. Л. Жовтіса, М. Л. Гаспарова, О. І. Федотова, М. І. Шапіра, Б. П. Гончарова, Б. В. Якубського, С. Ю. Гаєвського, В. Г. Домбровського, Д. Ю. Загула, А. Б. Юриняка, І. М. Кошелівця, І. П. Безпечного, Д. В. Нитченка, В. В. Ковалевського, І. Г. Чередниченка, І. В. Качуровського, А. І. Кацнельсона, О. В. Кудряшової та інших дослідників.

Низка ґрунтовних праць має суто літературознавче спрямування: монографічне дослідження В. В. Ковалевського «Рима. Ритмічні засоби українського вірша» (1965), розділи в підручниках І. В. Качуровського «Фоніка» (1994), А. О. Ткаченка «Мистецтво слова» (2003) та ін., розділ, присвячений рецепції рими, у праці І. В. Лучука «Мистецтво поетичне в дискурсі української лірики та письменницької практики» (2012), а також низка монографій, дисертацій та статей, автори яких вивчають віршування українських поетів загалом і риму зокрема.

Увага лінгвістів до рими також незмінна, починаючи з граматики Л. Зизанія (1596). Огляд вітчизняної і зарубіжної наукової літератури засвідчив широкий тематичний спектр лінгвістичних та суміжних досліджень рими.

1. Фонетико-фонологічний аналіз співзвучних слів:

а) історико-фонологічне вивчення рими: Р. Кошутич, В. М. Жирмунський, Б. В. Томашевський, Р. О. Якобсон, О. М. Панченко;

б) фонологічна структура компонентів рими: М. С. Трубецький, І. О. Бодуен де Куртене, М. В. Панов, М. Л. Гаспаров, Т.-Р. Війтсо і Я. Пильдмяє, Дж. Т. Шоу, І. Г. Чередниченко;

в) дослідження дії законів фоніки (сполучуваності звуків, оцінювання їхньої якості з естетичного погляду) в римуванні: В. П. Москвін, Д. С. Самойлов, А. І. Кацнельсон, І. В. Качуровський.

2. Типологія рим: В. Я. Брюсов, В. М. Жирмунський, Л. Л. Горелик, В. П. Тимофєєв, В. П. Москвін, Г. А. Шенгелі та ін.

3. Вивчення семантичного аспекту римування: Ю. М. Лотман, Ю. І. Мінералов, В. Турчаний, Ї. Левий, В. В. Коптілов, Р. Г. Лейбов, І. Фрайман.
4. Аналіз граматичних законів утворення рим: Р. О. Якобсон, Ю. К. Стехін, І. Г. Чередниченко.
5. Рима в словотворенні: А. Ю. Кримський, А. Ф. Журавльов, Ж. В. Колоїз.
6. Дослідження синтактики римових слів: О. Л. Жовтіс, І. Г. Чередниченко.
7. Формальні дослідження із застосуванням математичних методів: В. М. Жирмунський, М. Л. Гаспаров, А. М. Колмогоров, С. М. Толстая, В. С. Баєвський, Л. Л. Горелик, Н. В. Кузіна, І. В. Романова, Б. С. Шаповалов, О. М. Кондратов, Д. Уорс, Дж. Т. Шоу, М. Янакієв, Ц. Младенов.
8. Лінгвостилістичні дослідження:
 - а) експресивний потенціал рими: В. А. Чабаненко, А. П. Коваль, А. К. Мойсієнко та ін.;
 - б) жанрові особливості рими: Н. О. Данилюк, А. К. Мойсієнко та ін.
9. Дискурсивні, культурологічні та лінгвокультурологічні дослідження рими: І. В. Лучук, Г. М. Сюта, Р. Г. Лейбов, О. А. Лекманов, Т. М. Степанищева, І. Фрайман.
10. Психолінгвістичне дослідження рими: А. Кестлер, М. Ю. Лотман, Я. І. Островський, В. О. Нефьодова.
11. Вивчення рими в синергетичному аспекті: Ю. С. Полтавець.
12. Історія рими: Я. О. Олесницький, В. М. Перетц, Ф. М. Колесса, Д. І. Чижевський, В. М. Жирмунський, Б. В. Томашевський, М. Л. Гаспаров, Дж. Т. Шоу, Л. Ф. Стеценко, М. М. Сулима, П. Є. Івончак, В. С. Мальцев, М. В. Гуцуляк та ін.
13. Фольклорна рима: П. Г. Житецький, О. М. Колесса, Ф. М. Колесса, О. І. Дей та ін.
14. Рима українських поетів: С. Й. Смаль-Стоцький, Д. Ю. Загул, Б. О. Навроцький, Б. В. Якубський, Л. Ф. Стеценко, В. В. Коптілов, Н. В. Костенко, Г. К. Сидоренко, Н. П. Чамата, А. К. Мойсієнко, Б. І. Бунчук, О. В. Кудряшова, Н. В. Зубик, В. В. Півторак, Р. В. Пазюк, В. В. Соловій, Я. В. Ходаківська, М. Ю. Кабиш та ін.
15. Переклад і зіставне дослідження рим: М. Т. Рильський, М. Л. Гаспаров, Ї. Левий, Л. Любенов, В. П. Рагойша, П. Велчев, М. Шопова, А. Є. Копіна, Л. І. Даниленко, В. М. Кикоть, О. Г. Крушинська.
16. Лексикографічний опис римового ресурсу: Ф. Є. Корш, А. А. Бурячок, І. І. Гурін, С. Й. Караванський, В. П. Тимофєєв, І. Г. Чередниченко, С. М. Діброва та ін.
17. Вивчення та систематизація термінів римології: А. В. Іванов, С. М. Діброва.

Дослідження, проведені за методиками окремих дисциплін, з одного боку, розпорошені, неповні, з другого – засвідчують взаємопроникнення різногалузевих філологічних підходів до вивчення рими. Розглядаючи її в літературознавчому аспекті, неможливо оминати мовну природу цієї одиниці. І навпаки – у лінгвістичних працях неминуче виникає потреба у використанні результатів

віршознавчого аналізу співзвучних слів. У дисертаційних працях, захищених на матеріалі слов'янських мов, науковці (Т. А. Бурцева, Ю. І. Костроміна, Д. О. Кочетков та ін.) застосовують, крім лінгвістичних, суто літературознавчі методи та спираються на метричні й ритмічні характеристики віршової мови. Доводиться констатувати, що вивчення рими фактично відбувається в міждисциплінарному просторі. На позначення спектру міждисциплінарних досліджень спільного об'єкта – рими використовуємо термін *римологія*, який увели до наукового обігу Є. Д. Поливанов (поч. 20-х рр. ХХ ст.) і Л. Л. Бельська (70-ті рр. ХХ ст.)¹.

Усе викладене вище обґрунтовує необхідність розпрацювати мовознавчу концепцію рими, створити цілісну *лінгвістичну теорію української римології* та застосувати її здобутки в науковій практиці. Отже, **актуальність роботи** зумовлена потребою вичерпного комплексного лінгвістичного дослідження рими та розбудови лінгвістичної теорії рими.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація пов'язана з фундаментальною плановою темою «Відображення процесів національно-культурної ідентифікації українського соціуму в лексиці та фразеології української мови» цільової комплексної програми Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України «Українська мова – чинник консолідування українського соціуму» (державний реєстраційний номер 0117U000635), яку виконує відділ лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України.

Тему дисертації «Лінгвістична теорія і практика української римології» затверджено на засіданні вченої ради Інституту української мови НАН України (протокол № 9 від 6 грудня 2012 р.).

Мета дисертаційної роботи – створення цілісної лінгвістичної теорії української рими.

Поставлена мета зумовила розв'язання таких **завдань**:

- 1) розробити методологічні засади лінгвістичного дослідження рими;
- 2) визначити етапи становлення і розвитку римологічної теорії та систематизувати дефініції рими;
- 3) зіставити способи осмислення рими в науковій і художній (поетичній) картинах світу та виявити моделі її образної інтерпретації;
- 4) уточнити класифікацію рим, доповнивши її актуальними для лінгвістичних досліджень видами рим;
- 5) з'ясувати функції української рими як особливого мовного знака;
- 6) випрацювати лінгвістичне визначення рими;
- 7) змодельовати римовий простір української мови та дослідити його одиниці;
- 8) обґрунтувати римографію як інструмент і результат римологічних досліджень, виокремити та схарактеризувати етапи розвитку української римографії;

¹ На поч. ХХІ ст. було введено паралельний термін *римознавство*, яким активно послуговується С. М. Діброва.

9) проаналізувати структуру словників рим, скласифікувати їх та запропонувати нові типи римаріїв;

10) дослідити неопубліковані словники рим;

11) інвентаризувати терміни римології і римографії.

Об'єктом дослідження є римоніми – слова, які утворюють риму.

Предмет дослідження – рима, її структура, функції та системо- і текстотвірний потенціал.

Джерельну базу дослідження становлять фольклорні й поетичні тексти ХІХ – поч. ХХІ ст. та частково ХVІІ–ХVІІІ ст. (435 позицій у списку джерел), а також окремі твори художньої прози, рекламні, епістолярні, мемуарні тексти, тексти засобів масової інформації, 121 словник (зокрема 46 словників рим), 21 рукописний документ, 125 анкет, заповнених респондентами під час проведення експериментального вивчення римових асоціацій.

Достовірність отриманих результатів і висновків забезпечило використання широкого спектра **методів**, як-от: *діахронного і синхронного* (для дослідження дефініювання рими, розвитку поглядів на римову класифікацію, дослідження історії римографії); *типологічного* (для класифікації рим і словників рим); *методу моделювання* (для побудови моделей: образної репрезентації знань про риму в поетичному тексті, римового поля і римового простору, співзвучної частини римових слів); *лексикографічного методу* (для дослідження масивів римових слів); *методу опозицій* (для виявлення римонімів); *дистрибутивного аналізу* (для вивчення сполучуваності слів, що утворюють співзвуччя, та їх розподілу в тексті); *функціонально-стилістичного аналізу* (для дослідження рими в тексті); *контекстного аналізу* (для з'ясування динамічних процесів у римових полях); *семантичного аналізу* (для дослідження відношень між римонімами); *кількісного аналізу* (для підрахунків римовідповідників хороніма *Україна*, а також результатів асоціативного експерименту, для опису реєстру словників рим); *методу коментування і критики текстів* (для аналізу словників рим); *квадрата Грінберга і морфемного аналізу* (для перевірки гіпотези про морфемний чи субморфемний статус римеми); частково залучено *літературознавчі методи* (для рядково-строфічної характеристики рим).

У дисертації розроблено оригінальні римологічні **методики**: *експериментального вивчення асоціативного зв'язку між римонімами, аналізу фрагмента римового простору мови, дослідження рукописних словників рим*.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві створено цілісну лінгвістичну теорію рими із застосуванням лінгвокогнітивного, системно-структурного, дискурсивного, лінгвокультурологічного, психолінгвістичного та лексикографічного підходів до рими. Сформульовано лінгвістичне визначення рими, запропоновано концепцію римового простору мови та проаналізовано його фрагмент. Обґрунтовано й описано одиниці римового простору – римове поле, римонім і римему. Виокремлено дискурсивні та концептуальні римові різновиди, а також деформувальні види рим, уведено до римової типології риму-культурему, риму-міфологему, риму-ідеологему, риму-гносеологему, риму-експресив, риму-

ідіологему, відносно оригінальну, абсолютно оригінальну, формально-акустичну, формально-графічну, дзеркальну анаграмну, атрибутовану цитатну, самостійну цитатну рими. Схарактеризовано персуазивну, верифікаційну, екземпліфікаційну і креативну функції рими та узагальнено римові функції відповідно до змістової, синтактичної і прагматичної сутності рими як особливого мовного знака. Досліджено історію української римографії та здійснено її періодизацію, викладено концепції нових типів римаріїв. Досліджено два неопубліковані словники рим І. Котляревського та введено їх до наукового обігу.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що в ній започатковано українську лінгвістичну римологію і її галузь – римографію та поглиблено мовознавче трактування рими як особливої системної й текстотвірної одиниці. Уточнено і доповнено типологію рим, розпрацьовано детальну класифікацію словників рим.

Здійснено масштабну фіксацію термінів і номенів римології та римографії ХІХ – початку ХХІ ст. та розроблено термінологічний апарат для лінгвістичного аналізу рим. Запропоновано методику спеціальних римологічних досліджень.

Створено концепцію римового простору мови, що має безумовні перспективи для подальшого вивчення та опису динамічних процесів у ньому, зіставлення співвідносних фрагментів римового простору у споріднених і неспоріднених мовах, а також виявлення ядерних зон – римових кліше, що експлікують концептуальну картину світу.

Змодельовано фонологічну структуру співзвучних слів, яка дає підґрунтя для з'ясування законів і норм римування. Детально досліджено стилістично марковані види рим – чинники оновлення римового ресурсу української мови. Обґрунтовано критерії ідентифікації «чужої рими» в авторському тексті, що сприяє розвитку теорії інтертекстуальності.

Практичне значення дисертації полягає в можливості використання результатів дослідження в лексикології, стилістиці, лінгвістиці тексту, лінгвоконцептології, лінгвокультурології, етнолінгвістиці, літературознавстві (зокрема віршознавстві), перекладознавстві та в інших філологічних галузях і дисциплінах, а також для укладання словників рим, написання підручників і розроблення спецкурсів з римології, римографії, лінгвостилістики, лінгвопоетики, риторики, лексикографії.

Особистий внесок здобувача. Усі результати отримані автором самостійно, публікації одноосібні.

Апробація результатів дослідження. Концепцію та результати дослідження обговорено на засіданні відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України (протокол № 10 від 19 листопада 2020 р.).

Основні положення дисертації викладено в доповідях на таких наукових форумах:

на міжнародних наукових, науково-практичних і науково-методичних конференціях: Міжнародна наукова конференція «Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія: теорія, практика, перспективи» (Київ, 18–

19 жовтня 2012 р.), Міжнародна наукова конференція «Граматичні та семантичні аспекти функціонування мовних одиниць» (Ніжин, 21–22 березня 2013 р.), Міжнародна наукова конференція «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 23–25 квітня 2013 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Методологія та історіографія мовознавства» (Слов'янськ, 23–25 травня 2013 р.), V Міжнародна наукова конференція «Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі» (Кам'янець-Подільський, 24–25 жовтня 2013 р.), VI Міжнародна науково-методична конференція «Слов'янські мови: системно-описовий і соціокультурний аспекти дослідження» (Брест, Білорусь, 21–22 листопада 2013 р.), Міжнародна наукова конференція «Україністика: традиції і сучасність» (Варшава, Польща, 6 грудня 2013 р.), Міжнародна наукова конференція «Українська мова і культура у загальнослов'янському контексті: здобутки та перспективи» (Київ, 27–28 лютого 2014 р.), VIII Міжнародна науково-практична конференція «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (Острог, 3–4 квітня 2014 р.), XXIII Міжнародна наукова конференція ім. проф. Сергія Бураго «Мова і культура» (Київ, 23–25 червня 2014 р.), Міжнародна наукова конференція «Функціональна природа тексту як лінгвосеміотичного, комунікативного і мовно-мисленнєвого утворення» (Київ, 16–17 жовтня 2014 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Філологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (Львів, 24–25 жовтня 2014 р.), Міжнародна наукова конференція «Слово в просторі і часі». До 95-річчя від дня народження проф. М. Г. Булахова (Мінськ, Білорусь, 12–13 листопада 2014 р.), Міжнародна наукова конференція «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 22–24 квітня 2015 р.), IX Міжнародна науково-практична конференція «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (Острог, 23–24 квітня 2015 р.), II Міжнародна наукова конференція «Лінгвостилістика XXI століття: стан та перспективи розвитку» (Луцьк, 19–21 червня 2015 р.), XXIV Міжнародна наукова конференція ім. проф. Сергія Бураго «Мова і культура» (Київ, 22–25 червня 2015 р.), V Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації» (Острог, 12 жовтня 2015 р.), Міжнародна наукова конференція «Східнослов'янські мови в сучасній лексикографії» (Мінськ, Білорусь, 11 грудня 2015 р.), III Міжнародна науково-практична конференція «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (Львів, 18–20 травня 2016 р.), XXV Міжнародна наукова конференція ім. проф. Сергія Бураго «Мова і культура» (Київ, 20–23 червня 2016 р.), Міжнародна наукова конференція «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 16–17 травня 2019 р.);

на міжнародних конгресах і симпозіумах: VIII Міжнародний конгрес україністів «Тарас Шевченко і світова україністика: історичні інтерпретації та сучасні рецепції (до 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка)» (Київ, 21–24 жовтня 2013 р.), VII Оломоуцький симпозіум україністів «Сучасна україністика: проблеми мови, літератури та культури» (Оломоуць, Чехія, 21–23 серпня 2014 р.);

на міжнародних наукових читаннях: XIV Міжнародні славістичні читання, присвячені пам'яті академіка Л. А. Булаховського (Київ, 25 квітня 2014 р.),

XVI Міжнародні славістичні читання, присвячені пам'яті академіка Л. А. Булаховського (Київ, 21 квітня 2016 р.), XVII Міжнародні славістичні читання, присвячені пам'яті академіка Л. А. Булаховського (Київ, 21 квітня 2017 р.), XIX Міжнародні славістичні читання, присвячені пам'яті академіка Л. А. Булаховського (Київ, 19 квітня 2019 р.);

на всеукраїнських наукових конференціях і читаннях: Всеукраїнська наукова конференція «Лексикографічний досвід Б. Д. Грінченка на загальнослов'янському тлі» (Київ, 9–10 грудня 2013 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція (VI Грінченківські читання) «Я йшов туди, де гуркіт праці чути...» (До 150-річчя від дня народження Бориса Грінченка) (Київ, 22 січня 2014 р.), XVI Всеукраїнська ономастична конференція «Українська ономастика: минуле, сучасне, перспективи» (Одеса, 24–26 вересня 2015 р.), Всеукраїнська наукова конференція (IX щорічні Грінченківські читання) «Борис Грінченко – відомий і невідомий» (Київ, 9 грудня 2016 р.), Всеукраїнські Грищенківські читання (Ніжин, 27 вересня 2019 р.), V Всеукраїнська науково-практична конференція «Від словника Бориса Грінченка до сучасних лексикографічних систем» (Київ, 10 грудня 2020 р.);

на засіданнях Вченої ради Інституту української мови НАН України: доповіді «Невідомі словники рим І. П. Котляревського» (квітень 2014 р.), «Динаміка римового гнізда з опорним компонентом *Україна*: постановка проблеми» (листопад 2014 р.);

на пленумах, круглих столах: Круглий стіл «І. П. Котляревський в історії новітньої літератури, сучасне прочитання» (Київ, 17 вересня 2019 р.), Пленум наукової ради «Українська мова» (Київ, 12 грудня 2019 р.).

Публікації. Основний зміст дисертації викладено в монографії «Українська рима в системі мови і в мовній практиці» (Київ, 2020; 27,4 друк. арк.) та в 43 статтях, опублікованих у наукових виданнях (26 з них – у фахових, 7 – у закордонних виданнях).

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку джерел (435 позицій), списку рукописів (21 позиція), списку словників (121 позиція), списку використаної наукової літератури (460 позицій), а також із 7 додатків: Список публікацій за темою дисертації. Апробація результатів дослідження; Види рим (21 малюнок); Словник «Хоронім *Україна*: фрагмент римового простору» (505 реєстрових одиниць); Словник римових асоціацій (62 реєстрові одиниці); «Сторінки неопублікованих рукописних римаріїв»; «Порівняльна таблиця словників рим І. Котляревського (В. В. Лутковського та І. І. Гурина)»; «Терміни римології і римографії (словник-індекс)» (1294 одиниці). Загальний обсяг праці – 590 с. Обсяг основного тексту – 368 с. (17 авт. арк.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної праці, сформульовано її мету й завдання, окреслено об'єкт і предмет дослідження, його джерельну базу, схарактеризовано основні методи, з'ясовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення, показано особистий внесок здобувача та подано відомості про апробацію результатів дослідження, а також описано структуру дисертаційної праці.

У першому розділі **«Поняття рими в науковій і поетичній картинах світу»** простежено історію лексеми *рима*: засвідчено її перші писемні фіксації та розвиток значення, починаючи від староукраїнського періоду. Установлено етапи дефініювання відповідного терміна в науковій літературі. Проаналізовано засоби образної репрезентації знань про риму в поетичному віршовому тексті та виявлено особливості наукового й художнього трактування поняття рими.

Найдавнішу писемну фіксацію лексеми *рима* (*рымы* у значенні «вірші») засвідчила картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України). Тексти XVII ст. містять форми *рвомы, ритмь*, XVIII–XIX ст. – *рихтма, рыхвтма, рифма, рима, рим*. Упродовж XX – поч. XXI ст. словотвірне гніздо лексеми *рима* активно поповнюють загальномовні одиниці, терміни та okazіоналізми: *заримованість, римувальний, римівник, римарій, римоїд, римосполучуваність, одноримки, панторима, напіврима, римоформа, римопара, римофонд, рима-кільце, рима-кліше, рима-паронім, безрим'я* та ін.

В історії дефініювання рими простежено кілька етапів.

1. **Кінець XVI–XVIII ст.** Термін *риѳм* Л. Зизаній (1596) визначав поняттям «количество» і вживав у значенні ритму. Найповніша з ранніх дефініцій рими силабічного вірша належить М. Довгалевському (1736), який вважав риму логічною мовною співзвучністю.

2. **XIX – початок XX ст.** Граматика О. П. Павловського (1818) містить розділ «Про писання і про віршування малоросійське». Суттєву відмінність між російською та українською римами автор убачав у «особливій легкості, численності й простоті вигадки» останньої. Теорію власне української рими, що ґрунтувалася на літературному й фольклорному матеріалі та послуговувалася українськими термінами, подавала граматика О. М. Огоновського (1889). Чимало розвідок, у яких дослідники (П. Г. Житецький, М. Ф. Сумцов, С. Й. Смаль-Стоцький, І. Я. Франко, Ф. М. Колесса та О. М. Колесса, Сава Никифоряк, М. І. Павлик, Ю. С. Романчук та ін.) висвітлювали тему рими більшою чи меншою мірою, опубліковано в «Записках Наукового товариства імені Шевченка».

3. **20-ті рр. – середина XX ст.** Завершилося формування теорії літературної і фольклорної рими; дослідження аналізували римостиль окремих поетів; розпочалася робота над каталогізацією поетичних рим (заснування картотеки рим Т. Шевченка); розвивалася терміносистема римології. В. І. Сімович визначав риму як «одноримність кінцевих складів у віршах», С. Ю. Гаєвський – як «подібність суголосів на кінцях віршів, починаючи від послідньої наголошеної голосівки в

віршові»; Д. Ю. Загул указав на зв'язок рими з ритмом, з кінцем ритмічних одиниць; В. Г. Домбровський визначав риму тогочасної поезії як другу після ритму основу «музичної співності віршів»; з музичним ритмом українського пісенного фольклору пов'язував її Ф. М. Колесса.

4. *Друга половина ХХ ст.* До середини ХХ ст. за терміном *рима* було закріплено два поняття: 1) пара або ланцюжок слів, що римуються; 2) комплекс фонем, що об'єднує звуковим перегуком римові слова. У східнослов'янській римології визначення рими переважно відповідали її другому розумінню. Два різні визначення запропонував І. Г. Чередниченко: традиційне літературознавче – як елемента поетичного тексту та лінгвістичне – як фонетичного зближення слів, виявом якого є співзвуччя фонем і фонемосполучень.

5. *Початок ХХІ ст.* Концепція рими як кінцевого співзвуччя залишилася панівною переважно у шкільних визначеннях рими та частково в галузевих літературознавчих енциклопедіях. Визначення рими в дисертаційних працях переосмислюють традиційні дефініції, ускладнюючи їх відповідно до дослідницьких завдань. Риму визначають як суголосся закінчень у суміжних і близькорозташованих словах (О. Є. Бондарева, А. Б. Гуляк, В. П. Іванишин, І. В. Савченко, Г. Ф. Семенюк). Лінгвістичний підхід до визначення рими запропонував С. М. Діброва (рима – суголосся частин слів (коренів, суфіксів, закінчень), окремих звуків у суміжних чи близькорозташованих словах або симетрично розміщених частинах віршових рядків). Принципово нове трактування рими ґрунтується на наданні їй статусу квазіморфеми, субморфеми, силабічної фонестеми.

Зроблено узагальнення, що вчені переважно застосовують родо-видову дефініційну модель. Термін *рима* відповідає кільком поняттям: 1) кінцево-звукова подібність слів як вияв римотворчих властивостей мови (звуко-змістовий зв'язок між римонімами); 2) звукова подібність слів віршових рядків; 3) стилістичний прийом використання звукової подібності слів у поетичному тексті; 4) фонемокомплекс, спільний для кількох римових слів; 5) римова пара (ланцюжок).

Рима – наріжне поняття картини світу авторів поетичних творів. У віршовому тексті поняття «рима» отримує вторинну перифрастичну номінацію: *У слів спорідненість незрима. / <...> Туга і делікатна рима / Їх заплітає у вінок* (Т. Головащенко); *О ця лагідна ніжна співзвучність* (В. Базилевський); *все наростає / музика сфер поміж гронами літер* (В. Базилевський); *поняття полярні на глобусі логіки / тільки нам відкрилася їх спорідненість / братерство звучання кровність лексики* (І. Калинець); *ми забуваємо значення слів / крокуючи наосліп / тунелями споріднених звуків* (Д. Лазуткін).

Художні метафори та порівняння, реалізовані в низці типових моделей, актуалізують ту частину знань про риму, яку поет транслює через проєкцію трьох основних концептосфер (людини і соціуму, природи та артефактів) на знання про риму.

Концептосфера людини і соціуму

«Людське створіння → рима», «дитина → рима»: *Плаче сивий поет... / По померлих римах, По ненароджених римах* (Л. Первомайський); *Ти засинаєш, а в мене ще родяться рими* (Н. Пішаківська); «жінка → рима»: *ревнує рима / до білих віршів / мене* (М. Пасічник); «гріх → рима»: *мучить рим весняний гріх / провулки і квартали* (В. Лучук); «спокуса → рима»: *приходять рими втіленням спокус* (С. Цушко); «біль → рима»: *Аорту / Біль одвертих рим дере* (М. Пасічник); «гра → рима»: *римою дієслівною / граюся серед ночі* (Д. Лазуткін); «солдат → рима»: *І рими уміють стріляти. І зважте – / На кого стріляють, змагаються з ким* (М. Бажан); *ходив голіруч на воїнство рим* (В. Базилевський) та ін.

Концептосфера природи

«Грім / блискавка → рима»: *Мов блискавиця, кожна рима* (П. Филипович); «луна → рима»: *Нестихаюча луна / далеких рим...* (І. Жиленко); «вода → рима»: *Я кимось став <...>. / Мрійливим сомом, / що пірнає в риму* (С. Чирков); «хвиля → рима»: *кожна хвиля – рима в риму* (А. Гризун); «небо → рима»: *в небі моїх рим і жнив / захлинувся жайвір – серце зупинив* (С. Йовенко); «вітер → рима»: *вітрець закінчив тихі рими* (В. Дергач); «плід / зерно → рима»: *Дай прорости у ярих зернах рим / І знов посіятись у землю Словом* (М. Руденко); «скеля → рима»: *Біжить і леться, і шумить ріка / чуттів і розбивається об рими* (О. Соловей); «паутина → рима»: *у моєму перехресному римуванні / заплутався павук* (Й. Струцюк); «птаха → рима»: *Кричать журуливо рими в небо, / Летять в захмарену блакить* (О. Галаєва); «комаха → рима»: *Рим золотистий рій / Вже збирає меди поетичні* (Д. Княжич); «риба → рима»: *рими – й ті обходять мій гачок* (Яр Славутич) та ін.

Концептосфера світу артефактів

«Оздоба → рима»: *я ж до твого імені / добираю рими / як аксесуари / модельєр крутий* (Ю. Іздрик); «намистина → рима»: *нижу оці рими* (Б. Мозолевський); «матеріал → рима»: *Слова тривкі, як довговічна цегла, / пов'язуєм цементом повних рим* (Л. Первомайський); *Бігають доці / <...>. / Носять рими і кольори. / Від тебе до мене, / Від мене до тебе... / Як ластівки – гнізда, / Ліпимо вірші* (О. Стельмах); «клітка → рима»: *Б'ється натхнення у клітці рим* (Г. Паламарчук); «військове спорядження → рима»: *За цим співучим і летючим – Ліна – / твердиня духу в обладунку рим* (В. Базилевський) та «зброя → рима» (дериват інтертекстуальної метафори слова-зброї) у кількох варіантах: «холодна зброя → рима»; «стріла → рима»; «вогнепальна зброя → рима»: *Щодня, щороку забивали / Живе життя ножами рим* (Є. Маланюк); *стріла душі співа, / коли несе її двокрила рима* (В. Базилевський); *Серце – мішень для куль і для рим* (І. Світличний) та ін.

Одним із засобів образної репрезентації знань та уявлень про риму в поетичному тексті є епітет. Група художньо-термінологічних і суто художніх означень рим за особливостями звучання чи не найбільша в поетичній мові (рими милозвучні, співучі, дзвінкі, голосні, гомінкі, звучно-криштальові, сонцедзвонні, тихі). Якість рими позначають епітети: *шліфовані, точні, повні, чисті, приблизні,*

стислі, мозолясті, вишукані, бездоганні, витончені, влучні, свіжі, натхненні, наснажені, окрилені тощо. Емоційне сприйняття рими передають епітети: *палкі, щасливі, невеселі, печальні, заплакані*. Синестетичне – *маленькі, прозорі, ясні, чорні, гіркі, пахучі, цупкі*.

У поетичному тексті римологічні знання (їх поділяємо на кілька блоків: протиставлення літературних форм з римою і без рими; дефініювання рими, її структура; види рим; функції; практика римування) репрезентовано також за допомогою художніх дефініцій, що відображають індивідуальне, суб'єктивне сприйняття дійсності та ґрунтуються на співвіднесенні означуваного поняття з іншим, пов'язаним із ним на основі подібності, суміжності чи наявності асоціативного зв'язку, напр.: *Рима – <...> / В золотій оздобі рубін зі скарбниці мови, / Гострий булат у кольчугу прози, / Свіча, оповита морозом* (Д. Княжич); *рими – дружна тятива* (Д. Білоус).

У другому розділі «**Типологічний аналіз українських рим**» проаналізовано римові класифікаційні системи, подано ретроспективу формування терміноодиниць на позначення видів рим та запропоновано типологію рим, в основу якої покладено мовні ознаки рими в структурному, семантичному, функціональному, лінгвокультурному й когнітивному вимірах.

Традиційні класифікації сучасної поетичної рими переважно ґрунтуються на 5 найголовніших параметрах та відповідних «класичних» опозиціях і рядах термінів:

- місце наголосу, що визначає ритміко-метричні, складові характеристики співзвучної частини римованих слів: чоловіча / жіноча / дактилічна / гіпердактилічна рима (далі – Р);
- фонологічна відповідність співзвучних частин, що визначає їх кількісну і якісну структуру: точна / неточна / приблизна Р; бідна / багата / глибока Р; відкрита / закрита Р;
- граматичні ознаки римованих слів: одногрупна (однорідна / граматична) / різногрупна (різнорідна / неграматична) Р;
- лексико-семантичні ознаки (парадигматичні відношення між словами, оригінальність римопари, кількість слів): вишукана / банальна Р; омонімічна / тавтологічна Р; проста / складена Р;
- рядково-строфічні ознаки (місце в рядку та спосіб розміщення у строфі): кінцева / початкова / внутрішня Р; суміжна (парна) / перехресна / кільцева (охопна) Р.

За підрахунками римологів, сучасна поетична рима має не менше 50 диференційних ознак, що дає широке поле для наукового осмислення римових типів. Крім того, існує різне трактування базових термінопонять «точна Р», «неточна Р» і «приблизна Р»; «багата Р» і «глибока Р», «односкладова Р», «двоскладова Р», «трискладова Р» та ін.

Пропонована лінгвістична римова класифікація враховує 7 головних параметрів: фонемний і лексичний склад, графічно-акустичні, граматичні, рядково-строфічні ознаки (традиційні), а також дискурсивні та концептуальні ознаки рим.

Графічно-акустичний образ сучасної української рими урізноманітнюють:

1) літери, що не належать до української абетки: *Де незгода з давніх пор, / Б'ються лиш за «ь» та «ъ»* (І. Франко);

2) слова (переважно варваризми), відтворені неукраїнською графікою: *Кануть тіні ластів'ям / В лонах сірих відер. / Буде й вершнику – vivat* (Р. Скиба);

3) арабські та римські цифри: *Обморожені зорі угорі скриготять, / ти ж на самому споді безберегого моря, / електричка відходить в 22.45* (В. Стус); *Тоді, як тихо в очереті, / Народиться Микола III* (Ол. Олесь);

5) умовні позначення, символи: *На сцену / замікрофону натхненно / наш де Пу-тат і навіть Там К° / пан Лесь Танюк несе краватку* (В. Неборак);

6) поєднання кількох чинників: *себе жереш і п'єш себе, / і випромінюєш 7-Б* (В. Неборак); *листя блискуче виключно як на фікусі в СШ №1 / що біля п. морозова з гіпсу пом'якшувало рішучість / ром santa crus робить щасливим за п'ять або шість хвилин* (Т. Федюк); *Я звичайна фігура: b2 – b3. / Я за кольором чорний, за зростом – ваи, / Тільки я не сприймаю цих правил гри. / Забавив – і скочу на 4h* (Ю. Бедрик); *якщо у рівні прокачки героя не полягає прогрес, / то можеш, скачавши голограму, потрапити в Африку / або накласти на себе руки, не забувши натиснути Ctrl+S* (П. Коробчук) тощо.

Такі рими належать до формально-акустичних Р. Формальна тотожність за відсутності співзвуччя є ознакою формально-графічних Р: *Коли так невгавала колотнеча, / І консул Кассій рвався згаряча, / Немов на лихо, в нім кипіла кров стареча, / Й боявся вже сенат, що ось-ось до меча / Пірвуться спорами розжерті городяни* (І. Франко). Різновид формально-графічних Р – дзеркальні анаграмні Р паліндромів: *Хата – шум у шатах* (А. Мойсієнко).

Запропонований у дисертації підхід до граматики рими полягає в триступеневому аналізі граматичних ознак римокомпонентів і їх відповідної фіксації в термінах:

1) наявність чи відсутність частиномовної тотожності римокомпонентів: *граматично однорідна Р* (римові слова належать до однієї лексико-граматичної категорії); *граматично неоднорідна Р* (римові слова належать до різних лексико-граматичних категорій);

2) частиномовна належність кожного римокомпонента: *іменникова, дієслівна, прикметникова, прислівникова Р* та ін. (обидва римові слова – іменники, дієслова тощо); *іменниково-прикметникова, іменниково-дієслівна, дієслівно-іменникова Р* та ін. (римопара поєднує іменник і прикметник, іменник і дієслово тощо);

3) відповідність між співзвучними морфемами римокомпонентів: *мономорфемна Р* (співзвучний фонемокомплекс міститься в тій чи тій морфемі): *префіксальна, коренева, суфіксальна, флективна Р*; *поліморфемна Р* (співзвучний фонемокомплекс охоплює кілька морфем): *префіксально-коренева, коренево-суфіксальна, суфіксально-флективна, префіксально-коренево-суфіксальна Р* та ін.; *диференційно-морфемна Р* (співзвучний фонемокомплекс в одному римовому слові міститься в префіксі, а в другому – у корені тощо): *префіксально-коренева, коренево-суфіксальна, суфіксально-флективна Р* та ін.

Види рим за формально-лексичною ознакою описано за допомогою формул:

1. Тип А – В (кожен римокомпонент – одне слово, тобто співзвучні фонemi не виходять за межі одного слова) – прості Р: *Вони й восени ні на кого не схожі, / ці пізні похресники, внуки Даждьбожі* (І. Римарук).

2. Тип А В – С, А – В С, А В С – D, А – В С D, А В – С D тощо (один або обидва римокомпоненти складаються з двох, рідше трьох слів) – складені Р: «*Ну, – міркую, стовпом **стоя**, – / Що за спосіб се і **що я**, / Піп, чи дяк, чи каламар?»* (І. Франко); *І Мовчан співає думу, власний **біль** – не **чий**, / виливає, повний суму, плач **невільничий*** (Д. Білоус); *Петрів батіг блаватними **очима** / З докором гляне з туману століть... / Скажи, **отчіно**, завинив **о чим я?*** (Юрій Ряст).

3. Рими типу А (b) – В, А – В (a) (відбувається формальне «поглинання» одного слова іншим) – поглинена Р: *Оце наш ґрунт, міцне **кореневище**, / із нього Україна сходить **вище*** (Т. Майданович); *І вийшла до човнів із внуками **Ольга**. / Та князь печенізький побачив, що **фольга** / Киянам мала, сам вернувся до броду* (І. Франко).

Традиційну класифікацію рим за лексико-естетичною ознакою доповнено поділом оригінальних Р на абсолютно оригінальні Р (унікальні, одиничні): *Високі хлопці з **України**. / Нещасні пасерби Афгана. / Фороські хвилі та **гаївні** / Були б їм зціленням щорана* (А. Гризун); відносно оригінальні Р (рідкісні, проте не унікальні рими): *Чому не кинули їм крил, / Орли крилаті **України?** / Хоча б спитали у могил / Живі **недобитки-пінгвіни*** (Ол. Олесь); *В чорнім одязі, наче **пінгвіни**, / Ждуть і вірять, що скоро до них / Заговорить Мойсей **України*** (Д. Павличко).

Чинниками розширення римового ресурсу є вживання: 1) нетипових для римової позиції слів: *Із лисячої нори / **виповза** / вечір. І течуть яри / подем за* (Т. Федюк); 2) складеної Р: *Свічка каштанова довго **горітиме**, / Листя не спалить... / Тільки у зелені, цвітові **літ моїх** / Лишиться спалах* (І. Павлюк); 3) малопоширених етнонімів, термінів тощо: *дешева водка хліб **аперетив** / на ранок бомж збере порожню тару / такий от він – святковий **наратив*** (О. Соловей); 4) власних назв: *У царя **Кефея** (чи **Цефея**) / в дні, які давно покрила мла, / жінка, на ім'я **Кассіонея**, / досить честолюбною була* (А. Бортняк); 5) аббревіатур та інших скорочень: *Нас направляє партії **рука!** / Ген і корчма на ймення «Україна», / А ген – кошара імені **ЦК...*** (Б. Мозолевський); 6) оказіональної лексики: *Це у тебе вино, дух у тебе **коньячний** – / Це у тебе вікно в засвіти **потойлячні*** (С. Короненко); 7) лексикалізованих морфем і квазіморфем: *Що й кінець мене жде печальний – / Не в оточенні **пра-пра-пра**, / А, говорячи фігурально, / Од свого ж таки **пера*** (Б. Олійник) тощо.

Поєднання в одній рими кількох способів оновлення ресурсу дає потужний естетичний ефект, який поширюється на сусідні римосполучення настільки, що може врівноважити фонологічну недостатність та лексико-граматичну бідність іншої рими в близькому контексті: *Доброго здоров'я, жоно, **Жмеринко!** / За літа мовчання вибачте мені. / Час – одвічний **ненажеренко** / Зремигав, як сіно, дні мої* (В. Забаштанський).

Особливе місце серед засобів оновлення української рими посідають стилістично марковані види рим, зокрема деформувальні її підвиди – анжамбеманна Р: *із карарського мармуру берег слонової **кі-** / стки майне ніби*

хустка одної із наших мам / я тебе не забуду а вії хай трохи побудуть **гіркі** (Т. Федюк); апокопована Р: *Вітрець з лугів приносить запах сіна, / За вербами хвилюється Дніпро. / – Тепер напишем, діти, «Україна». / Але вони виводять: «Ма-ло-ро»...* (М. Руденко); макаронічна Р: *Цариця мовила: – Sehr gut!.. / Но вот не слишком ли богато, / Мой друг Потемкин, тут **живут**? (Л. Талалай); рима-апосіопеза: *іноді кози пасуться – роги їм **повиростали** / так ми були і так ми так і **не*** (Т. Федюк) – пропущено (згідно з римою) *стали*.*

Макаронічні Р становлять строкатий римовий різновид, який доцільно аналізувати за багатьма параметрами, як-от: належність до мовної системи; мова-джерело; графічна форма неукраїнського компонента; вимова неукраїнського компонента; звукова точність; обсяг співзвучного компонента; формально-лексична ознака; лексико-семантична ознака; стилістична маркованість; дискурсивна ознака; рядкова і строфічна ознака; наявність римового інтервалу; повторюваність співзвуччя.

Вихід за межі тексту як стабільної, цілісної, замкнутої в собі одиниці й розгляд його у зв'язку з життям дає підставу досліджувати рими в часо-просторовому вимірі та виокремлювати дискурсивні види рим (у дискурсі індивідуальної творчості та національної і світової культури за ознакою інтертекстуальності). Уведення понять «проторима» і «метарима» уможливило аналіз функціонування «чужої рими» в авторському тексті та способів її трансформації.

За перцептивними потенціями розрізнено самостійні цитатні Р, що не потребують контексту, й атрибутовані цитатні Р, у яких маркером інтертекстуальності слугує контекст. За точністю відтворення проторими цитатні Р поділено на: 1) точні цитатні Р: *Вгощайся! – рушилися **кручі**, / І мов валилася земля. / – Напийсь води! – Дніпро **ревуций** / В священнім гніві промовля* (М. Щербак); 2) колажні цитатні Р: *мені однаково, **мені** / однаково, минають **дні**, / минають ночі, я на дні... / – Та не однаково **мені!!!*** (В. Неборак) – прототексти Т. Шевченка: *Мені однаково, чи буду / Я жить в Україні, чи ні. / Чи хто згадає, чи забуде / Мене в снігу на чужині – / Однаковісінько **мені**. / <...> Ох, не однаково **мені** + Минають **дні**, минають ночі, / Минає літо, шелестить / Пожовкле листя, гаснуть очі, / Заснули думи, серце спить.* Крім цитатних, вирізнено алюзійні Р: *життя хвилясте – за айраном **айран**. / здоров'я не додаси жодною позикою. / ці думки я на пенсії прикладатиму **до ран*** (П. Коробчук) – прототекст Т. Шевченка: *За байраком **байрак**, / А там степ та могила. / Із могили **козак** / Встає сивий, похилий.*

Концептуальний вимір мови наближає нас до розуміння стійких римосполучень як закономірних єдностей слів – експлікантів ментальних структур, детермінованих національною культурою. Римові кліше / рими-кліше / клішовані Р / рими-стереотипи є фактом не лише мови, а й глибинних структур психічної діяльності; вони представлені римами-культуремами: *Київ – Батийів, Дніпро – добро, містечко – Берестечко, калина – дівчина*; римами-міфологемами: *Як буде місяць **чернець**, то буде й світу **кінець**; Терпен спасен; Без Бога ні до порога*; римами-ідеологемами: *Од Богдана до Івана не було **гетьмана**; Знай,*

ляше, по Случ наше; римами-гносеологемами: *Сливка – слинка, грушка – минушка, риба – вода, хліб – голова; Заверюха – треба кожуха*; римами-експресивами: *цюцю-руцю, гальом-пальом, чари-мари, гуся-сюся*; римами-ідіологемами (повторюваними римопарами у творах певної мовної особистості, як-от рима *Україна – калина* в мові В. Стуса).

Третій розділ «Рима в системних зв'язках» обґрунтовує лінгвістичну теорію рими.

Лінгвальний статус рими засвідчує її функціонування на різних мовних рівнях – лексичному: *тинди-ринди, дзеньки-бреньки, галу-балу*; фразеологічному: *купило притупило, за царя Панька, як була земля тонка*; синтаксичному: сполучення слів *дорога розлога, любити квіти, прохолода і насолода*, речення *Дочки оставляють без сорочки* (Номис), *Болить душа за Калниша, бо чиновник йому заважа* (газета «Літературна Україна»); текстовому (римована поезія), а також у дискурсі: загадка *В хаті сорок, а надворі триста* і відгадка *В хаті сволок, а надворі призьба* у фольклорному дискурсі; римові кліше *очі – ночі, неба – треба, діти – квіти* в поетичному дискурсі; римована вторинна номінація *вулиця Карла Марла* (*Карла Маркса*) у розмовному дискурсі.

Лінгвістичний підхід до рими, її трактування як особливого мовного знака дає підставу розглядати цю одиницю в трьох головних аспектах: у відношенні до дійсності (семантика рим), у відношенні до інших рим (синтактика рим) та у відношенні мовця до рими (прагматика рим). Звідси випливає можливість узагальнення римових функцій і розрізнення ширшого поняття, пов'язаного з одним із аспектів рими-знака, – гіперфункції та підпорядкованої їй функції.

Уперше детально описано креативну функцію (виявляє словотвірні потенції рими), персуазивну (показує аргументаційну силу рими), орнаментальну (полягає у формальному оздобленні віршових текстів), верифікаційну (виявляє використання рими для перевірки наукових гіпотез), екземпліфікаційну (уможливлює підтвердження та ілюстрування мовних норм).

Рима активізує процеси неодеривації, зокрема в поетичній мові: *вуси-довгоруси, Маруся-білоруся, гончарик-глинчарик* (А. Малишко); *стеблинки-вартвинки, білочки-шарудівочки* (І. Драч); *чорнило-бузило* (О. Сенатович); *тістечка-їстечка, хлопчик-наколінігопчик, братик-нароверігнатик, дідусь-пішкиобійдусь* (І. Калинець); *Я розумію так вагомість, / як поїздів струнку вагонність* (А. Бортняк), *Ходить осінь гарячовуста, / пахне зіллям і тишею лан. / На городах сивіє капуста, / у волосся заплівся туман* (М. Сингаївський).

Персуазивна здатність рими виявляється тоді, коли виникає необхідність використати ту чи ту паремію для ілюстрування й підсилення судження, а також для підбиття підсумків і виснування міркувань. Цю роль рима виконує, зокрема, в епістолярних текстах: *Не минути мені ножа чи то кацапського, чи то німецького (мама каже, що зимою поїду до Відня), а вже-бо мені так не минеться. «Кому, кому доведеться, а кущому не минеться!» ото ж-то...* (Леся Українка).

Орнаментальність рими стає відчутною, коли семантичний зв'язок між римокомпонентами відсутній, тобто у випадку римування повнозначного слова з неповнозначним чи з ізольованим фонемосполученням: *Де я? Хто я?* –

Крапельна. / *Крапе...* (лине): *лина... ина...* / *Крапка* у кінці рядків (Б. Олійник). Елементом візуального урізноманітнення тексту рима стає тоді, коли хоча б один із римокомпонентів має незвичайну графічну форму (великі літери, цифри, іншомовну графіку, крапки та інші знаки). Розуміння рими як самої суті поетичної мови притаманне поетам-початківцям. У слабких із художнього погляду текстах рима виконує єдину доступну для неї формальну функцію – орнаментальну.

Здатність рими поєднувати два або більше слова ідентичними або суголосними кінцевими частинами (починаючи від наголошеного голосного) стає фактом, на який спираються в процесі наукового дослідження, перевірки гіпотези або для екземпліфікації мовного явища, закону тощо. Рима також сприяє виявленню фонетичних, акцентуаційних, орфоепічних, граматичних і лексичних норм певної епохи. На римологічні дані спиралися лінгвісти Є. Ф. Будде, Р. І. Кошутич, С. І. Бернштейн, В. І. Чернишов та ін. Застереженням щодо екстраполяції висновків про вимову тих чи тих слів у поетичних текстах на мову загалом може бути підпорядкованість віршованої мови іншим, художнім, законам.

Екземпліфікаційна сила рими приваблює авторів довідкових, навчальних та науково-популярних праць. Б. Д. Антоненко-Давидович нерідко ілюстрував норми літературної мови римованими пареміями й рядками фольклорних пісень: *Гляди, дядьку, порядку* (род. в. додатка); *Якби знаття, що в кума **пиття**, то б і дітей забрав* (значення лексем знання і знаття); *Бідному Савці нема долі ні на печі, ні на лавці: на печі **печуть**, на лавці **січуть*** (значення лексем висікти і витесати, вирізьбити).

Розуміння рими як загальної здатності мовних одиниць певного типу сполучатися на основі римоутворювальних елементів сприяє побудові теорії римового простору з головною системною одиницею, що виявляє римові властивості безвідносно до контексту, – римонімом. Формальні зв'язки між римонімами встановлено на основі спільності римем. Римему визначено як спільний для структури щонайменше двох слів фонемокомплекс, що містить кінцеву частину слова і центральним елементом якого є наголошений голосний – акцент. Римема об'єднує сукупність слів, що, відповідно до норм римування, здатні утворювати рими різного ступеня точності:

- *Я лежу, як у **ванні** – в **нірвані*** (І. Жиленко) – римема **-ані // -анні**;
- *Мов із сівера к вічній весні журавель / З журним криком понад **океани** летить? / Мов серна зі смертельним пострілом в грудях / В німім болю до матері-**лані** летить?* (І. Франко) – римема **-ані // -ани**;
- *І тихо спіють в **ясноокеані** / Водю вільною вагітні вівці, / І сплять, і марять, поки час **настане**...* (М. Йогансен) – римема **-ані // -ане**;
- *Вимовляю, вимовляю / у наївності **старанній**: / «Гамарджвеба» – вимовляю. / Мовлю: «**Венхісткаосані**»* (С. Йовенко) – римема **-ані // -анній**;
- *То час прийшов, що із часів **останніх**. / Зідрав із серця солодкавий леп. / – О Елі, Елі, лама **савахтані!**..* (Л. Голота) – римема **-ані // -анніх**.

Оскільки всі римеми (**-ани, -ане, -анні, -анній, -анніх**) утворюють рими з римемою **-ані**, ідеться про алорими, варіанти архіодиниці – римеми, її конкретні

реалізації в різних словах, що утворюють одну риму. Кожну з алорим можемо трактувати як основний варіант в інших співзвуччях. Незмінне фонемосполучення **-ан-** об'єднує сукупність приблизних Р – це римове ядро. Його центр – наголошений голосний, акцент. До акцента прилягає приголосний: а) післянаголошений, як-от у ядрі **-ан-** (*океани, матері-лані, в ясноокеані, Вепхісткаосані, п'яний, тумани, тьмяно, ранок, чемодани*); б) переднаголошений, як-от у ядрі **-ка-**: *Горять мости, ламаються паркани, / І мить руйнує творене роками* (Марго Гейко); в) кілька опорних приголосних, як-от у ядрі **-скі-** // **-ськи-**: *І, оп'янілий в чіп, неначе скіф, / Пракситель бачив, як вона, невинна, / скотилася між юрмищем міським* (Й. Струцюк); в) переднаголошений (опорний) і післянаголошений, як-от у ядрі **-ван-**: *в нірвані, Івани, в ридвани*.

У відкритих окситонних Р ядро рими і сама римема тотожні: *абреже, береже, бланманже, драже, негліже, протеже, стереже* – ядро і римема **-же**. Можливе скорочення римового ядра до акцента: *Час висмикує траву, / огризається трава: / тільки вовче у-у-у / та дитяче а-а-а* (В. Базилевський) – ядра **-у-**, **-а-**. Фонемокомплекс ядра може бути розпорошений між кількома словами (у складеній Р: *Дні юності були. Цвіла і ти в них. / В душі рослились вірші молоді. / Я все ж не друкував рядків інтимних: / своїх батьків соромився тоді* (А. Бортняк) – ядро **-тивн-** // **-тимн-**) і заповнювати межі окремого слова (*ти, золота Ліно, зорі в очах, балерина, де час так повільно йде / у забарикадованому місті, де місто в облозі й де / ми в одному обозі* (Ю. Буряк) – ядро **-де-**). Експериментальне дослідження римового ядра засвідчило його рухомість навіть у тому самому слові.

Римова гармонія ґрунтується на об'єктивній відповідності фонемокомплексів алорим (за значної відмінності між римовими словами чинником їх звукового гармонійного увідповіднення стає ядро рими), проте акустико-естетичне сприйняття рими має також і суб'єктивну природу, тому лише спеціальні експериментально-фонетичні й психолінгвістичні дослідження можуть забезпечити встановлення законів римування.

Для конкретизації поняття римоніма співзвучні слова стратифіковано за допомогою фонологічного і лексико-семантичного параметрів та виокремлено власне римоніми, неповні римоніми і контекстні (оказіональні) римоніми.

У тексті римоніми вступають у формальні і формально-змістові відношення. Формальний римовий зв'язок має три головні ознаки: фонологічну узгодженість компонентів рими, лімітованість інтервалу між ними та рекурентність. Формально-змістові римові відношення є переважно асоціативними; вони також реалізують відношення суміжності, зіставлення з подальшим протиставленням або ототожненням, причинно-наслідкові зв'язки та низку системних лексико-семантичних відношень (еквонімічні, гіперо-гіпонімічні, меронімічні, партитивні).

Формальну системну організацію римонімів виявлено в об'єднанні їх у римові ряди. Ряди римонімів, що утворюють точну риму, запропоновано називати звичайними, а з відхиленням від точності – розширеними. Нелінійну організацію

сукупності римонімів потрактовано як римове гніздо. Римову парадигму розглянуто як систему словозмінних форм, що зберігають римувальні властивості.

Формально-змістову системну організацію римонімів репрезентують римові поля, що охоплюють лексеми-римоніми на підставі спільності сем та лексеми-римовідповідники на основі спільності римового ядра або римеми; це зона накладання звукового і семантичного полів.

Римові поля структуровано мікрополями. Напр., римове поле етнонімів у поетичній картині світу утворюють мікрополя, виокремлювані на основі сем-опозицій 'своє – чуже', 'сучасне – минуле', 'реальне – нереальне'.

- Українці: **українець (вкраїнець)** – вік, вінця, втілітися, мороз, німець, ніша, ординець, піна, поодинці, провінція, сторінка, чужинець; **галичани** – Височани, орачі; **гуцул** – караул; **гуцулка** – гулко; **гуцули** – забути, поснути; **ззбручани** – меч; **лемко** – оберемок; **наддніпряни** – храм; **поліщук** – рука; **русин** – син та ін. Напр.: *В анкетнім записі, на паспортній сторінці: / я – українка. Рід мій – українці (Л. Голота); Дністряни, лемки, бойки і гуцули! / Легенда каже: / Місто спить в землі, / І воїни в горі морській поснули (С. Пушик) – своє, сучасне, реальне.*

- Інші народи і племена: **башкири** – щирий; **білорус** – русло, союз; **вірмени** – ойкумена; **грек** – брати, глек, далекий, ім'ярек, лелека, легко, небезпека; **гречин** – личина, одчинити, очі, причина; **греки** – глек, клетит, пекло, чебурек; **грузин** – магазин, Україна; **грузини** – таїна; **ескімоси** – малороси, зовсім, носити; **індіанці** – вранці; **ірландці** – таця; **казах** – лахи; **караїм** – кара їм; **киргиз** – низ; **мадьяр** – жар; **монголи** – голій, голос; **німець** – українець; **поляки** – атака, однакий; **румун** – трибуна; **татарин** – ошпарина, цар, узвар; **татари** – хмара; **узбеки** – клетит; **фіни** – Україна; **циган** – дурман, опоганити, туман та ін. Напр.: *Світ – величезний магазин. / Монет в моїх кишенях – з двісті. / Совдеп летить і сипле вісті. / Гвоздики продає грузин (В. Неборак); У городі – одні пирії, / понад городом – хмари. / Повтікали із бою свої, / а казали – татари... (І. Римарук) – чуже, сучасне, реальне.*

- Стародавні народи і племена: **алазони** – резон; **варяг** – стяг, змага, казати, Олаф; **венед** – ведмідь; **гелони** – кулон, солома; **готи** – ворота; **дуліб** – хліб; **кімерійці** – асирійці, праазійці; **пелазги** – назва, Пасха, поразка; **печеніги** – набіги; **праазійці** – кімерійці; **праслов'яни** – меридіан; **сармат** – вмирати, догукати, зима, сад, упізнати; **сармати** – тримати; **скіф** – Аріаніф, вік, жаский, міський; **скіфи** – доїхати, міфи, піхви; **сколоти** – прополоти; **фракієць** – верхів'я; **хети** – шляхетний; **хозарин** – базар; **хозари** – товари; **шумери** – вмерти та ін. Напр.: *Хто ж я такий? З якого виріс хліба? / – Можливо, ти з древлян або з дулібів (І. Гайворон); А над товарами товари, / які від дідька, від Яги, / і горбоносі, як хозари, / гудуть хозарами торги (Л. Талалай) – минуле, реальне.*

- Міфічні, казкові та вигадані народи й племена: **гіпербореї** – емпіреї; **лотофаги** – бідолаха; **україногорці** – правдоборець; **чухи-вухи** – потеруха; **шобло-йобло** – одоробло; **сльозівці** – дочка, кінець, ріка та ін. Напр.: *І що там за казкові емпіреї, / де царствує народ гіпербореї? (Л. Костенко); А ми волелюби, а*

ми **правдоборці**, / І в цьому наш креслений чин. / Гуцульмося всі **україногорці** / Під омофором своїх галичин (А. Гризун) – **нереальне**.

Ядро (мікро)поля становлять найчастотніші сполучення римонімів. Напр., у римовому мікрополі «стародавні народи і племена» – *інки, печеніги, сармати, скіфи*. Повторні Р утворюють римові кліше, як-от **скіф – міф**: *Він бачив світ крізь дуже грецькі міфи*, / *охочий був почути щось нове*. / *Скіф і не скіф були для грека – скіфи* (Л. Костенко); *Всі розмови про пекло і рай / Переходять у міфи*, – / *А віднайшла пектораль*, – / *І новоскресали скіфи* (А. Гризун).

Наукове уявлення про сутність римового простору мови дає вивчення його фрагмента з центром *Україна*. У процесі дослідження унааявлено шляхи концептуалізації фрагмента римового простору, проаналізовано його формальну структуру та здійснено зіставлення реальних і потенційних римових рядів, змодельовано польову структуру. Макрополя «Всесвіт», «Людина», «Суспільство», «Предметний світ» складаються з кількох десятків мікрополів, як-от: «рослинний світ», «тваринний світ», «ландшафт», «явища природи», «особа», «етноніми», «рух, зміни», «смерть, знищення, занепад», «родина», «віра», «мистецтво, наука», «військова сфера» тощо. Простежено динаміку римових кліше *Україна – калина* й *Україна – солов'їна* та *Україна – руїна* й *Україна – єдина*, що становлять ядерну зону відповідних мікрополів, та доведено, що в текстах українських поетів ХІХ – поч. ХХІ ст. ці рими-кліше функціонують як рими-образи, рими-культуреми, рими-гносеологеми, рими-(квазі)міфологеми, рими-ідеологеми, рими-ідіологеми. Інструментом і результатом дослідження є укладені словники рим «Хоронім *Україна*: фрагмент римового простору» та «Словник римових асоціацій».

Четвертий розділ «**Лексикографічний опис української рими: теорія, історія і практика**» присвячено висвітленню теорії та історії української римографії, а також обґрунтуванню нових типів словників рим і аналізу рукописної римографічної спадщини.

Історія європейської римографії налічує майже п'ятсот років; перший словник рим на території східного слов'янства датовано 1800 роком («Рифмальний лексикон...» Івана Тодорського). Огляд словникової продукції засвідчив, що період активного розвитку світова, зокрема слов'янська, римографія переживала із 60-х рр. ХХ ст.: було укладено словники потенційних рим, а також словники рим окремих поетів: С. Трембецького, А. Міцкевича, Ю. Словацького, Ц. Норвіда, О. Пушкіна, Є. Баратинського, К. Батюшкова, С. Єсеніна та ін. Новий римографічний бум можна спостерігати з 90-х рр.; його знаменує опублікування нових словників рим поетів ХІХ–ХХ ст.: І. Анненського, А. Ахматової, О. Блока, Й. Бродського, О. Мандельштама, М. Некрасова, Б. Пастернака, Р. Рождественського, Ф. Тютчева, А. Фета та ін.

Підвалини теорії римографії закладено працею Ф. Є. Корша «План дослідження про віршування Пушкіна і словника пушкінських рим» (1905), а також низкою спеціальних інструкцій, передмов до словників рим та статей В. Є. Холшевникова, Т.-Р. Війтсо, Я. Пильдмяє, В. П. Тимофєєва, Т. С. Царкової, Ю. К. Стехіна, Є. М. Матвєєва, Є. В. Хворостьянової.

Теорія і практика української римографії має певні здобутки, які проаналізовано в процесі дослідження її історії. Виокремлено кілька етапів становлення і розвитку вітчизняної римографії: 1) 20–50-ті рр. ХХ ст.; 2) 60–90-ті рр. ХХ ст.; 3) початок ХХІ ст.

Витоки римографічного опрацювання української лексики виявлено в низці словників ХІХ ст. (авторства П. П. Білецького-Носенка, М. В. Закревського, О. С. Афанасьєва-Чужбинського). Наукову римографічну роботу розпочато на межі 20–30-х рр. ХХ ст. зі створення картотеки рим Т. Шевченка. Вивчення білих плям історії української римографії уможливило встановлення інших фактів збирання картотек поетичних та фольклорних рим і спроб укладання відповідних словників та повернення в науковий контекст постаті римографа В. В. Лутковського.

Перших помітних теоретичних і практичних результатів в українській римографії досяг І. Г. Чередниченко, автор лінгвістичної концепції рими та спертого на неї проекту наукового словника рим Т. Шевченка. Укладання та публікування першого «Словника українських рим» відбулося завдяки праці І. І. Гурина (до формування теоретичних засад Словника вагомий внесок зробив А. А. Бурячок). Також І. І. Гурін опрацьовував на єдиних засадах рими українських поетів. Практичні здобутки української римографії пов'язані також із С. Й. Караванським, укладачем словника потенційних рим із застосуванням авторського методу лексикографування римонімів.

Ключовими термінами римографії є *словник рим*, *римарій* і *римівник*, що відповідають нетотожним поняттям: *словник рим* / *римарій* – сукупність рим: а) певної мови; б) літературного періоду; в) жанру; г) поета; ґ) окремого твору; *словник рим* / *римарій* / *римівник* – римографічна праця, об'єктом опису якої є систематизовані за певним принципом пари або групи слів, що утворюють риму.

Римарії належать до філологічних одномовних словників, головною ознакою яких є загальний принцип добору лексичного матеріалу на підставі утворення рими. Детальний аналіз цільової аудиторії та призначення словника рим, моделювання його реєстру (за традиційністю абетки, за структурою, за способом використання абетки, за напрямом абетки, за наявністю відхилень від прямої чи оберненої алфавітної послідовності) та структури лягли в основу запропонованої в дослідженні класифікації словників рим.

У розділі обґрунтовано та представлено в Додатках нові типи римографічних праць: словник римових асоціацій і зведений словник рим вибіркового типу.

Розпрацьовано методика вивчення рукописних словників рим, з опертям на яку описано та зіставлено два римарії І. Котляревського (укладачі В. В. Лутковський, І. І. Гурін), виявлені в архівних фондах.

Постать Володимира Васильовича Лутковського (?–1971) нова для дослідників. Факти його життя та діяльності встановлено насамперед з автобіографічних відомостей, які він надав у передмові рукописної праці «Словник рим І. Котляревського» та нечисленних друкованих і рукописних джерел. В. В. Лутковський захоплювався лінгвістикою, літературознавством і краєзнавством, досліджував топоніми і працював над «Історією населених пунктів

Золотонощини». Як бібліограф, він міг користуватися бібліотечними фондами, а отже, мав змогу збирати поетичний матеріал для «творчого дозвілля» (укладання словників). Працюючи в Харківській науковій бібліотеці імені В. Г. Короленка, В. В. Лутковський розпочав роботу над картотекою рим (бл. 50 тис. карток), яка під час Другої світової війни була втрачена. Після війни В. В. Лутковський жив у Києві та відновлював картотеку. Він розписав 850 поетичних збірок (український поетичний фольклор, поезію від XVII ст. до радянської доби), і в 1947 р. /картотека містила бл. 500 тисяч карток (350 тисяч рим). До 1950 р. В. В. Лутковський уклав «Словник українських рим», «Словник рим радянської української поезії», а також окремі римарії Лесі Українки та М. Рильського.

Через «ідеологічні хиби» у професійній діяльності В. В. Лутковський зазнав репресій та змушений був полишити роботу в науковій бібліотеці АН УРСР, переїхавши на Черкащину й обійнявши посаду завідувача читального залу районної бібліотеки в Золотоноші. Попри несприятливі умови, В. В. Лутковський працював далі та уклав український «загальнонормативний» римарій, а також словники рим Т. Шевченка та І. Котляревського.

Оприлюднити деякі словникові матеріали В. В. Лутковському вдалося в машинописному самвидаві – літературно-краєзнавчому альманасі «Супій» (1964–1965), що мав 5 примірників. Рукопис «Словника рим І. Котляревського» В. В. Лутковський надіслав до Полтавського літературно-меморіального музею Івана Петровича Котляревського.

Рукопис словника повний (37 учнівських зошитів). Праця В. В. Лутковського – дослідницько-практичний неповний словник авторських рим (словник рим одного автора) реєструвального типу, укладений на науково-популярних засадах. Адресат римарію – науковці і поети-початківці. Об'єкт лексикографування – римові пари. Джерело римового матеріалу – два твори І. Котляревського: «Енеїда» і «Пісня на Новий 1805 год...», опрацьовані за академічним виданням (1952). Мегаструктура Словника проста: передмова і словникова частина, що має нетабличну форму. Матеріал систематизовано за гніздовим принципом: римові слова розміщено парами і гніздами, згрупованими навколо літерного позначення ядра рими (281 реєстрова одиниця; 6657 римових слів). Кожну римопару зафіксовано мінімум двічі: на перше і на друге слово пари.

Іван Іванович Гурін (1905–1995) з 17 років записував фольклорний і лексичний матеріал, став дійсним кореспондентом Інституту української наукової мови, надіславши сотні діалектизмів і термінів народних ремесел. Завдяки його фольклористичній праці фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України поповнено тисячами записів. І. І. Гурін упродовж 40 років працював учителем у різних регіонах України. Вийшовши в 1966 р. на пенсію, оселився в Полтавській області, у місті Миргороді. Багато зусиль доклав до організації музею Давида Гурамішвілі (грузинського поета XVIII ст., який на схилі життя мешкав у Миргороді). З 1966 р. лексикографія стала найважливішою справою життя І. І. Гурина: він уклав «Збірник (словник) антонімів та протиставних словосполучень української мови» (1969–1983) та низку римаріїв.

Методику збирання і впорядковування римового матеріалу та укладання словників І. І. Гурін розпрацьовував самостійно, вивчаючи наукову літературу, знайомлячись із римаріями, опублікованими за кордоном, радився з українськими й російськими мовознавцями та літературознавцями. У 60–80-ті рр. ХХ ст. І. І. Гурін уклав «Словник рим Євгена Гребінки» (1982), опублікований у співавторстві з А. А. Бурячком «Словник українських рим» (1979), а також рукописні римарії І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, Л. Боровиковського, М. Шашкевича, Л. Глібова, Т. Шевченка, Лесі Українки та рим російських творів Т. Шевченка, рим із «Давитіані» Д. Гурамішвілі (у перекладі М. Бажана), зібрав картотеку фольклорного римування, занотовував у записнику так звані кореляти-рими (*коза-дереза, дівчина-рибчина, мова-розмова* тощо).

Примірники римарію І. Котляревського зберігаються в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України в Києві та у фондах Полтавського літературно-меморіального музею Івана Петровича Котляревського. Авторизований машинопис Словника складається з двох частин, переплетених окремо. Це дослідницько-практичний науковий неповний словник авторських рим (словник рим одного автора). Перша частина реєструвальна, друга – пояснювальна. Словник адресований учителям, студентам-філологам, поетам-початківцям, а також широкому колу користувачів, а отже, має навчальне і практичне призначення. Об'єкт лексикографування – римові пари і ланцюжки. Джерело римового матеріалу – поема «Енеїда», «Пісня на Новий 1805 год...» і 15 пісень із п'єси «Наталка Полтавка».

Мегаструктура Словника складна: перша частина містить передмову, реєструвальну частину Словника і таблицю «Рими з творів І. П. Котляревського, що повторюються». Реєстрові одиниці – римеми (за термінологією укладача, клазули) – 928 одиниць. Друга частина містить передмову «Як користуватися Словником», пояснювальну частину в табличній формі (фактично 3763 римопари), післямову «Римування І. П. Котляревського» та 9 статистичних таблиць.

У **висновках** узагальнено результати проведеного дослідження.

Зважаючи на складність і багатогранність рими як об'єкта досліджень, зокрема мовознавчих, у дисертації обґрунтовано новий науковий напрям українського мовознавства – лінгвістичну римологію і її прикладну галузь – римографію. Запропонована лінгвістична концепція рими спирається на трактування її як мовної одиниці, що має широкий спектр функцій. Римі притаманна системність, яку вона реалізує в римовому просторі української мови.

Українська римологія формувалася впродовж кількох століть: 1) кінець XVI–XVIII ст.; 2) XIX – початок ХХ ст.; 3) 20-ті рр. – середина ХХ ст.; 4) друга половина ХХ ст.; 5) початок ХХІ ст. Аналіз наукових визначень рими виявив, що найпоширенішою є її дефініційна модель із найближчим родовим поняттям: *повтор, епіфора; співзвучність, співзвуччя, співзвучання, однозвучність, суголосся, суголос, звучання; подібність, узгодженість, відповідність, зближення, збіг; закінчення, кінець; слова, пара, одиниця;*

парність; послідовність. Низка дефініцій є операційними: *композиційно-звуковий прийом суголосся закінчень, регулярне повторення еквівалентних фонем або груп фонем, звукове ототожнення фонемних комплексів* тощо.

У художньому тексті термін *рима* набуває загальнономовного кодифікованого значення («співзвуччя кінців віршованих рядків»), загальнономовного узуального («пари співзвучних слів»), переносних значень на основі синекдохи («слово, що римується з іншим» і «поетичний текст, поезія») та прозопопеї («примхлива, полохлива істота»).

Образне знання про риму в текстах українських поетів експлікує художня дефініція, що є результатом творчого осмислення цього поняття та інструментом поетичного освоєння світу. Художня дефініція виражає суб'єктивно-оцінне, оригінальне сприймання рими і відкриває можливості для продукування нових подібних дефініцій, які є істинними не лише в індивідуально-авторській картині світу, а й у національній поетичній картині світу загалом.

Важливими інструментами художнього освоєння дійсності та осмислення знань про світ є художні означення, порівняння і метафори. Метафоризація рими відбувається через проєкцію концептосфер «людина і соціум», «природа» та «артефакти». На матеріалі текстів українських поетів встановлено низку метафоричних моделей: «дитина → рима», «жінка (дівчина) → рима», «самотня людина → рима», «біль → рима», «спокуса → рима», «гра → рима», «вода → рима», «піна → рима», «небо → рима», «вітер → рима», «плід / зерно → рима», «вогонь → рима», «скеля → рима», «птаха → рима», «риба → рима», «скеля → рима», «коштовний камінь → рима», «матеріал → рима», «військове спорядження → рима», «музичний інструмент → рима» та ін.

Сукупність авторських епітетів формує своєрідну художню класифікацію рим за фонетико-фонологічною ознакою, силою впливу на читача, якістю, емоційним станом автора, часом створення тощо. Спорадично з'являються і термінологічні одиниці на позначення видів рим: *асонансна, точна / неточна, жіноча, дієслівна, омонімічна рима* та ін.

Особливості змісту і форми репрезентації римологічних знань у науковій і художній картинах світу встановлено за низкою параметрів: 1) протиставлення літературних форм з римою і без рими; 2) дефініювання рими, її структура; 3) види рим; 4) функції рим; 5) рими в поетичній практиці.

Однією з найскладніших проблем римології є римова типологія. У дисертації запропоновано класифікацію рим, що ґрунтується на якомога повнішому врахуванні мовних ознак рими у структурному, семантичному, функціональному, лінгвокультурному й когнітивному вимірах:

1. За фонемним складом: а) за наявністю звукової тотожності (точна Р, неточна Р, приблизна Р, римоїд);

б) за якістю співзвуччя (відкрита Р, закрита Р; бідна Р, багата Р, глибока Р, панторима; достатня Р, недостатня Р);

в) за якістю відхилень від звукової точності (асонансна, консонансна Р; нарощена, усічена, заміщена, випадна, переставна Р; різнонаголошена, нерівноскладова, анафорична, контурна, розпорошена Р);

г) за обсягом співзвучних елементів (окситонна, парокситонна, пропарокситонна, гіпердактилічна, супергіпердактилічна Р; моносилабічна, дисилабічна, трисилабічна, тетрасилабічна, пентасилабічна, гексасилабічна Р; монофонемна Р і поліфонемна Р: дво-, три-, чотири-, п'ятифонемна Р та ін.).

2. За графічно-акустичною ознакою (формально-акустична, акустична, акустично-графічна, графічно-акустична, формально-графічна Р).

3. За граматичною ознакою (граматично однорідна Р: іменникова, прикметникова, дієслівна Р та ін.; граматично неоднорідна Р: іменниково-дієслівна, іменниково-прикметникова, дієслівно-іменникова Р та ін.; морфемна Р: префіксальна, коренева, суфіксальна, флексивна Р; поліморфемна Р: префіксально-коренева, коренево-суфіксальна, суфіксально-флексивна, префіксально-коренево-суфіксальна Р та ін.; диференційно-морфемна Р: префіксально-коренева, коренево-суфіксальна, суфіксально-флексивна, префіксально-коренево-суфіксальна Р та ін.).

4. За лексичним складом:

а) за формально-лексичними ознаками (проста, складена, поглинена Р);

б) за лексико-семантичними ознаками (тавтологічна, омонімічна, синонімічна, антонімічна, паронімічна Р);

в) за лексико-естетичними ознаками (банальна, оригінальна Р: відносно оригінальна, абсолютно оригінальна Р; бідна, багата Р);

г) за жанрово-стильовими ознаками (книжна, поетична, фольклорна Р: народнопоетична Р, розмовна Р);

г) за стилістичною маркованістю (рима-образ, рима-луна, рима-каламбур, анжамбеманна Р, апокопована Р, рима-апосіопеза, макаронічна Р, риторична Р);

д) за експресивною ознакою (комічна, жартівлива, глузлива, зневажлива, урочиста Р).

5. За дискурсивними ознаками:

а) в індивідуальній творчості (відмовна, задана, варіаційна, напівповторна, повторювана, однократна Р);

б) у національній і світовій культурі (цитатна Р: самостійна цитатна і атрибутована цитатна Р, точна цитатна і колажна цитатна Р; алюзійна Р).

6. Концептуальні види рим (рима-культурема, рима-міфологема, рима-ідеологема, рима-гносеологема, рима-експресив, рима-ідіологема).

7. За рядково-строфічним параметром:

а) за відповідністю схемі віршування (регулярна, нерегулярна, випадкова Р);

б) за напрямом розгортання тексту (рядкова, строфічна Р);

в) за горизонтальною локалізацією компонентів рими (початкова, початково-внутрішня, початково-кінцева, внутрішня, внутрішньо-початкова, внутрішньо-кінцева, кінцева, кінцево-внутрішня, кінцево-початкова Р);

г) за вертикальною локалізацією компонентів рими (суміжна, перервана, перехресна, кільцева, тернарна, терцинна, кватернарна, квінтарна Р, секстина, септима, октава, октетна Р, децима, мішана Р);

г) за повторюваністю співзвуччя (подвійна, суцільна Р: потрійна Р (потрійна розрізнена, потрійна суміжна Р), четверна, п'ятірна, шестірна, сімерна Р; рефренна Р).

Удокладнена класифікація рим доводить значний функціональний потенціал української рими, не обмежений поетичним текстом, і її системність. Трагування рими як особливого мовного знака уможливило встановлення двоступеневої ієрархії римових функцій: 1) узагальненої гіперфункції; 2) конкретної функції.

Семантична гіперфункція (власне семантична, евристична, стилістична, емоційно-експресивна, естетична) описує риму-знак у відношенні до дійсності (це семантика рим). Композиційна (синтактична) гіперфункція (ритмічна, метрична, віршомаркувальна, строфотворча, жанровизначальна, інструментальна, сполучна, когезивна, креативна) описує риму-знак у відношенні до інших рим у системі мови і в тексті (це синтактика рим). Прагматична гіперфункція (магічно-сакральна, сугестивна, персуазивна, мнемотехнічна, ігрова, орнаментальна, евфонічна, верифікаційна, екземпліфікаційна) описує риму-знак у відношенні мовця до рими (це прагматика рим).

Загальну здатність одиниць певного типу сполучатися на основі римоутворювальних елементів покладено в основу побудови теорії римового простору мови.

Головна системна одиниця римового простору мови, яка має здатність до виявлення римових властивостей безвідносно до контексту, – римонім. Відповідно до фонологічного і лексико-семантичного параметрів виокремлено власне римоніми, неповні римоніми і контекстні (оказіональні) римоніми.

Формальні зв'язки між римонімами встановлено на основі спільності римем. Римема – спільний для структури щонайменше двох слів фонемокомплекс, що містить кінцеву частину слова і центральним елементом якого є наголошений голосний – акцент. Римема об'єднує сукупності слів, що, відповідно до норм римування, здатні утворювати рими різного ступеня точності. Варіант римеми, її конкретна реалізація – алорима.

За значної відмінності між римовими словами римоутворювальним елементом є ядро рими – центральний фонемокомплекс, у структурі якого є акцент, а також переднаголошений (переднаголошені) або / і післянаголошений (післянаголошені) приголосні. Залежно від римовідповідників римове ядро в тому самому римонімі демонструє рухомість; воно здатне до трансформацій, що доведено в процесі експериментального дослідження римових асоціацій.

У тексті римоніми реалізують формальні і формально-змістові відношення. Ознаки формального римового зв'язку – фонологічна узгодженість римонімів, лімітованість інтервалу між ними та рекурентність. Формально-змістові римові відношення переважно мають асоціативний характер; також вони реалізують відношення суміжності, зіставлення з подальшим протиставленням або ототожненням, причинно-наслідкові зв'язки та низку системних лексико-семантичних відношень (еквонімічні, гіперо-гіпонімічні, меронімічні, партитивні).

Формальною системною організацією римонімів є римові ряди (довгі – понад 100 одиниць, середні – понад 10, короткі – до 10, нульові ряди – 1 елемент без відповідника). Ряди римонімів, що утворюють точну риму, звичайні, а з відхиленням від точності – розширені. Нелінійною організацією сукупності римонімів є римове гніздо; розширений риморяд може бути формально розгорнутий як гніздо. Система словозмінних форм, що зберігають римувальні властивості, становить римову парадигму.

Формально-змістовою системною організацією римонімів є римові поля. Римове поле наповнюють лексеми-римоніми на підставі спільності сем та лексеми-римовідповідники на основі спільності римового ядра або римеми. Ядро римового поля становлять найчастотніші сполучення римонімів – римові кліше.

Римовий простір мови – складне переплетіння римових зв'язків, що організують римоніми в римові ряди, гнізда і парадигми (у формальному відношенні) та в римові поля (у формально-змістовому відношенні). *Рима* – це результат зіставлення мінімум двох фонетичних слів, що містять варіанти однієї римеми (алорими) або мають спільне ядро чи фонемний каркас і вступають у римові відношення.

Наукове уявлення про сутність римового простору мови дає вивчення його фрагмента, окресленого римовими зв'язками хороніма *Україна* та структурованого римовим ядром *-ін-* // *-їн-* // *-ин-* і римемним кластером *-іна* // *-їна* // *-ина*, *-іни* // *-їни* // *-ини*, *-іні* // *-їні* // *-ині*, *-іну* // *-їну* // *-ину*, *-іною* // *-їною* // *-иною*, *-іно* // *-їно* // *-ино*, *-ін* // *-їн* // *-ин*, *-інами* // *-їнами* // *-инами*, *-інах* // *-їнах* // *-инах*, що відповідає римовій парадигмі лексеми *Україна*. Потенційні риморяди, до яких входить лексема *Україна*, належать до середніх і довгих, оскільки римеми її словоформ відповідають продуктивним словотвірним моделям. Реальні римові ряди встановлено шляхом здійснення суцільної вибірки з поетичних текстів. Результати асоціативного експерименту засвідчили нові римові потенції хороніма *Україна*.

Фрагмент римового простору із центром *Україна* формують макрополя «Всесвіт», «Людина», «Суспільство», «Предметний світ», які складаються з кількох десятків мікрополів: «рослинний світ», «тваринний світ», «ландшафт», «явища природи», «особа», «етноніми», «рух, зміни», «смерть, знищення, занепад», «родина», «віра», «мистецтво, наука», «військова сфера», «речовина» тощо. Римові кліше *Україна* – *калина* й *Україна* – *солов'їна* та *Україна* – *руїна* й *Україна* – *єдина* становлять ядерну зону відповідних мікрополів. У текстах українських поетів ХІХ – початку ХХІ ст. ці рими-кліше функціонують як рими-образи, рими-культуреми, рими-гносеологеми, рими-(квазі)міфологеми, рими-ідеологеми, рими-ідіологеми. Інструментом і результатом дослідження є укладені словники рим нових типів «Хоронім *Україна*: фрагмент римового простору» та «Словник римових асоціацій».

Широке поле для практичного застосування здобутків римології та лінгвістичного дослідження рим надає прикладна галузь, на позначення якої в дисертації використано термін *римографія*. Об'єкт римографії – слова, що

утворюють реальні або потенційні рими. Вітчизняна римографія пройшла кілька основних етапів: 1) 20–50-ті рр. ХХ ст.; 2) 60–90-ті рр. ХХ ст.; 3) поч. ХХІ ст.

Низка словників ХІХ ст. (П. П. Білецького-Носенка, М. В. Закревського, О. С. Афанасьєва-Чужбинського) посприяла зародженню методу римографічної систематизації слів. Початок наукової римографії поклало створення картотеки рим Т. Шевченка (20–30-ті рр.), подальше формування цієї галузі пов'язане з діяльністю І. Г. Чередниченка (60-ті рр.). Вивчення «білих плям» історії української римографії уможливило встановлення інших фактів збирання картотек поетичних та фольклорних рим і спроб укладання відповідних словників (В. В. Лутковський, В. П. Черевко, О. С. Чорнобицька, І. М. Мацинський та ін.).

Вагомий внесок в українську римографію зробили І. І. Гурин, співавтор першого словника потенційних українських рим та укладач низки рукописних римаріїв українських поетів: І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, Л. Боровиковського, Є. Гребінки, М. Шашкевича, Л. Глібова, Т. Шевченка, Лесі Українки; словника рим російських творів Т. Шевченка і з «Давитіані» Д. Гурамішвілі (у перекладі М. Бажана), а також А. А. Бурячок, С. Й. Караванський, С. М. Діброва.

Римарії – філологічні одномовні словники, головною ознакою яких є загальний принцип добору лексичного матеріалу відповідно до римувальних властивостей слів. Побудова словників рим переважно складна, їх мега-, макро- та мікроструктура залежить від типу словника. Нові типи римографічних праць (дослідницький науковий вибіркового реєструвальний римонімічний алфавітний словник римових асоціацій та зведений вибіркового реєструвальний лексичний алфавітний дослідницький науковий словник) призначені насамперед для лінгвістичних досліджень.

Класифікацію словників рим вибудовано за: 1) цільовою аудиторією: *дослідницькі, практичні (зокрема ігрові), дослідницько-практичні*; 2) методологічними принципами впорядкування римового матеріалу: *наукові (зокрема академічні), популярні*; 3) особливостями збирання матеріалу: *словники потенційних рим (загальномовні словники), словники римових асоціацій, словники авторських / фольклорних рим*; 4) кількістю охоплених джерел: *зведений словник рим, словник рим одного автора, словник рим одного твору*; 5) обсягом охопленого римового матеріалу: *повні, неповні, вибіркові*; 6) реєстровою одиницею: *словник римових ядер, римемний словник, римонімічний словник, лексичний словник, словник римових пар*; 7) організацією реєстру: *алфавітний, неалфавітний (хронологічно зумовлений, текстово зумовлений)*; 8) характером інформації про риму: *словник реєструвального типу, пояснювальний словник*; 9) способом розміщення матеріалу: *табличний, нетабличний*; 10) формою словника (носієм інформації): *паперовий (друкований, рукописний), електронний (словник в електронному вигляді, генератор рим)*.

Важливим етапом вивчення історії римографії є пошук та опис рукописних словників рим. Виявлені в архівних фондах невідомі науковій і культурній громадськості рукописні римарії І. Котляревського (авторства В. В. Лутковського – у фондовій колекції Полтавського літературно-меморіального музею

Івана Петровича Котляревського, авторства І. І. Гурина – у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України) введено до наукового обігу.

Терміни римології і римографії (1294 одиниці) зібрано, інвентаризовано та подано в Додатках («Терміни римології і римографії (словник-індекс)»).

Перспективи римології та римографії вбачаємо в подальшому вивченні римового простору мови, зокрема за допомогою римографічних методів, динамічних процесів у ньому, у зіставленні співвідносних фрагментів римового простору в споріднених і неспоріднених мовах, виявленні ядерних зон – римових кліше, що експлікують концептуальну картину світу носіїв певної мови, дослідженні римостилю поетів та римового ресурсу певного літературного угруповання чи всієї доби, установленні фонологічних законів і норм римування, аналізі семантичного аспекту римових відношень, вивченні синергетики рим.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях

Індивідуальна монографія

1. Мовчун Л. В. Українська рима в системі мови і в мовній практиці: монографія. Київ: Інститут української мови НАН України, 2020. 472 с.

Рецензії:

Мойсієнко А. К. Мовчун Л. В. Українська рима в системі мови і в мовній практиці. Київ: Інститут української мови НАН України, 2020. 472 с. *Мовознавство*. 2021. № 1. С. 64–70.

Препотенська М. П. Римовий простір як джерело наукового і поетичного натхнення. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2021/02/02/184819.html>.

Чистяк Д. О. У римовому просторі мови. *Українська літературна газета*. 12.02.2021. С. 15.

Праці у фахових виданнях України

2. Мовчун Л. В. Метафоризація рими в українській поезії ХХ – початку ХХІ ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2013. Вип. 34. С. 198–202.

3. Мовчун Л. В. Римове кліше *очі – ночі*: банальна рима в лінгвокультурологічному аспекті. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія: Філологічні науки*. 2013. Кн. 1. С. 103–108.

4. Мовчун Л. В. Римостиль Андрія Малишка. *Культура слова*. 2013. Вип. 78. С. 44–50.

5. Мовчун Л. В. Філологічна термінологія в поетичному тексті і проблема художньої дефініції (на прикладі термінопоняття «рима»). *Термінологічний вісник: зб. наук. праць*. Київ: Ін-т укр. мови НАН України, 2013. Вип. 2 (1). С. 155–161.

6. Мовчун Л. В. Витоки теорії української рими у філологічних працях кінця XVI – у XVIII ст. *Мова і культура*: науковий журнал. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. Вип. 17. Т. III (171). С. 179–186.

7. Мовчун Л. В. Методика дослідження рукописних словників рим. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія. 10. Проблеми граматики і лексикології української мови*: зб. наук. праць. Київ: КНПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 11. С. 43–48.

8. Мовчун Л. В. Місце адресата словника в лексикографічній практиці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія філологічна*: зб. наук. праць. Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2014. Вип. 45. С. 37–40.

9. Мовчун Л. В. Римографічна спадщина І. І. Гурина в контексті його лексикографічної праці. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*: зб. наук. праць. Київ: Освіта України, 2014. Вип. 24. С. 117–125.

10. Мовчун Л. В. Невідомий словник рим, укладений В. В. Лутковським. *Лексикографічний бюлетень*: зб. наук. праць. Київ, 2014. Вип. 23. С. 76–99.

11. Мовчун Л. В. Особливості формування теоретичних принципів слов'янської римографії в другій половині XX ст. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*: зб. наук. праць. Київ: Освіта України, 2014. Вип. 25. С. 77–88.

12. Мовчун Л. В. Терміни на позначення видів рим за якістю відхилень від звукової тотожності: історія і проблеми. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. Кам'янець-Подільський*: Аксіома, 2015. Вип. 38. С. 238–241.

13. Мовчун Л. В. Використання топоніма «Україна» як вияв римостилю українських поетів. *Записки з ономастики*: зб. наук. праць. Одеса: Астропринт, 2015. Вип. 18. С. 509–520.

14. Мовчун Л. В. Лексикографування римових гнізд: традиції та інновації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія філологічна*: зб. наук. праць. Острог, 2015. Вип. 54. С. 129–132.

15. Мовчун Л. В. Неопублікований «Словник рим І. П. Котляревського» І. І. Гурина в контексті української римографії. *Українська мова*. 2015. № 4. С. 101–124.

16. Мовчун Л. В. Рима: від мовної системи до тексту. *Культура слова*. 2015. Вип. 83. С. 77–84.

17. Мовчун Л. В. Терміни на позначення видів рим за наявністю відхилень від звукової тотожності: історія і проблеми. *Термінологічний вісник*: зб. наук. праць. Київ: Ін-т укр. мови НАН України, 2015. Вип. 3 (2). С. 20–27.

18. Мовчун Л. В. Матеріали до «Словника римового гнізда лексеми Україна». *Лексикографічний бюлетень*: зб. наук. праць. Київ, 2015. Вип. 24. С. 116–142.

19. Мовчун Л. В. Матеріали до «Словника римового гнізда лексеми *Україна*» (продовження). *Лексикографічний бюлетень*: зб. наук. праць. Київ, 2016. Вип. 25. С. 26–39.
20. Мовчун Л. В. Розвиток поглядів на риму в її дефініціях (XIX – поч. ХХІ ст.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія філологічна: зб. наук. праць. Острог, 2015. Вип. 58. С. 222–225.
21. Мовчун Л. В. «Луна далеких рим...» (художні означення рими в українській поезії). *Культура слова*. 2016. Вип. 84. С. 102–112.
22. Мовчун Л. В. Римове кліше *калина – Україна* в поетичній мові (генеза та функціонування). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*: зб. наук. праць Хмельницького національного університету. 2016. Вип. 10. Т. 2. С. 177–184.
23. Мовчун Л. В. Українська рима в системі мови і в мовній практиці. *Українська мова*. 2017. № 2. С. 84–97.
24. Мовчун Л. В. Використання методу асоціативного експерименту в римології. *Українська мова*. 2018. № 4. С. 43–55.
25. Мовчун Л. В. Термінологічні одиниці на позначення видів рим за граматичною ознакою. *Термінологічний вісник*: зб. наук. праць. Київ: Ін-т укр. мови НАНУ, 2019. Вип. 5. С. 97–103.
26. Мовчун Л. В. Шляхи поповнення римового ресурсу української поетичної мови. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*: зб. наук. праць. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2019. Вип. 8. Ч. II. С. 46–50.
27. Мовчун Л. В. Графічний параметр української рими. *Культура слова*. 2020. Вип. 92. С. 155–165.

Праці в закордонних виданнях

28. Мовчун Л. В. Осмысление понятия «рифма» в поэтической картине мира (на материале украинского языка). *Язык. Текст. Дискурс*: научн. альманах Ставропольского отделения РАЛК. Ставрополь: Изд-во СКФУ, 2013. Вып. 11. С. 181–190.
29. Мовчун Л. В. Актуальные проблемы лексикографирования авторской рифмы. *Слово во времени и пространстве. К 95-летию со дня рождения профессора М. Г. Булахова*: материалы Междунар. науч. конф. Минск, 12–13 нояб. 2014 г. Минск: БГПУ, 2014. С. 195–198.
30. Мовчун Л. В. Лексикографическое описание рифмы: алфавитные модели словника. *Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования*: сб. науч. тр. В 2-х ч. Ч. 1. Брест: БрГУ им. А. С. Пушкина, 2014. С. 198–201.
31. Мовчун Л. В. Словник рим: визначення, терміни, джерела. *Ucrainica VI. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury*: Sborník vědeckých článků z mezinárodní konference VI. Olomoucké symposium ukrajinistů střední a východní Evropy. Olomouc 21.–23.8.2014. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. S. 109–112.

32. Мовчун Л. В. Проблема класифікації словників рим. *Ukrajnistika: minulost, přítomnost, budoucnost III. Jazyk: kolektivní monografie věnovaná 20. výročí zahájení výuky ukrajinštiny jako studijního oboru na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně*. Brno, 2015. S. 357–363.

33. Мовчун Л. В. Лінгвістичне дослідження української рими: завдання, проблеми, перспективи. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Warszawa, 2015. № 3. S. 143–152.

34. Мовчун Л. В. Етапи становлення української римографії. *Усходнеславянскія мовы ў сучаснай лексікаграфіі*: зб. наук. артыкулаў. Мінск, 2015. С. 82–84.

Додаткові публікації

35. Мовчун Л. В. Лексикографічний опис римотвірних властивостей української мови. *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леоніду Сидоровичу Паламарчукові*. Київ: КММ, 2012. С. 266–273.

36. Мовчун Л. В. Римові асоціації: розроблення методики експериментального дослідження римових кліше. *Методологія та історіографія мовознавства*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Слов'янськ, 23–25 травня 2013 року. Слов'янськ, 2013. С. 190–192.

37. Мовчун Л. В. Засоби образної репрезентації знань про риму в поетичному тексті. *Лінгвостилістичні студії*: наук. журн. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2015. Вип. 2. С. 91–99.

38. Мовчун Л. В. До питання про фіксацію терміна «рима» в писемних джерелах. *Мова і культура*: науковий журнал. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. Вип. 19. Т. II (182) С. 24–30.

39. Мовчун Л. В. Проблеми виявлення рими поза поетичним текстом. *Актуальні проблеми методології та історіографії мовознавства*: матеріали наук.-практ. Інтернет-конф. Слов'янськ: ДДПУ, 2016. С. 87–90. URL: http://www.slavdpu.dn.ua/images/naukvid/gsf_conf/conf2016.pdf.

40. Мовчун Л. В. Римопари з компонентами «Україна / Україна» в поетичній мові як репрезентанти ідеологем і стереотипів. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*: зб. наук. праць. Київ: Освіта України, 2016. Вип. 31. С. 67–74.

41. Мовчун Л. В. Римографічна шевченкіана: історія і проблеми. *VIII Міжнародний конгрес українців. Мовознавство*: зб. наук. ст. Київ: Вид-во ІМФЕ, 2017. С. 146–156.

42. Мовчун Л. В. Терміни на позначення видів рим за обсягом співзвучних елементів: історія і сучасний стан. *Українська мова на осі часу. Василеві Васильовичу Німчукові*. Київ: КММ, 2017. С. 212–221.

43. Мовчун Л. В. Дискурсивні різновиди рим. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*: зб. наук. праць. Київ, 2019. Вип. 35. С. 293–305.

44. Мовчун Л. В. Іншомовні вкраплення і макаронізми в римовій позиції: визначення та класифікація. *У пошуках гармонії мови. До 80-ліття від дня народження чл.-кор. НАНУ, д-ра філол. наук, проф. Н. Ф. Клименко*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2020. С. 320–326.

АНОТАЦІЯ

Мовчун Л. В. Лінгвістична теорія і практика української римології. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Інститут української мови НАН України. Київ, 2020.

Дисертація започатковує нові напрями в українському мовознавстві – лінгвістичну римологію і римографію.

З'ясовано історію писемних фіксацій терміна *рима*, етапи його дефініювання, систематизовано і типологізовано визначення рими, зіставлено способи наукового і художнього осмислення відповідного поняття, виявлено метафоричні моделі образної репрезентації знань про риму в поетичному тексті. Проаналізовано римові класифікації та запропоновано класифікацію рим, що враховує мовну природу цієї одиниці – її фонологічні, графічно-акустичні, граматичні, лексико-семантичні, дискурсивні та концептуальні ознаки. Вивчено шляхи поповнення римового ресурсу української мови. Описано функції рими-знака в семантичному, синтактичному і прагматичному аспектах. Обґрунтовано поняття римового простору мови та його основної одиниці – римоніма. Досліджено формальні та формально-семантичні зв'язки між римонімами, запропоновано фонологічну модель компонента рими та модель римового поля. Досліджено фрагмент римового простору, простежено динаміку функціонування римових кліше. Висвітлено історію української римографії на тлі досягнень світової римографії, визначено основні терміни, розроблено класифікацію словників рим, запропоновано нові типи римографічних праць, змодельовано структуру словників рим, розроблено методику аналізу рукописних словників рим і введено до наукового обігу два рукописні римарії І. Котляревського.

Ключові слова: рима, римологія, римографія, римонім, римема, римовий простір, римове поле, класифікація рим, словник рим, класифікація словників рим.

SUMMARY

Movchun L. V. Linguistic Theory and Practice of Ukrainian Rhymology. – Manuscript.

The dissertation for the academic degree of the Doctor of Philology: speciality 10.02.01 – the Ukrainian language. – Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2020.

The completed dissertation is a complex linguistic study of Ukrainian rhyme, which initiates and develops a new direction of Ukrainian linguistic studies, i.e. linguistic rhymology and its practical branch – rhymography. For the first time, a linguistic theory of Ukrainian rhyme was proposed, substantiated and presented, which is based on the understanding of rhyme as a system unit.

Grounding on a retrospective analysis of rhyme definitions, the following stages of Ukrainian rhymology have been singled out: 1) the end of the 16th till the end of the 18th centuries; 2) the 19th century – the beginning of the 20th century; 3) the 1920's – the middle of the 20th century; 4) the second half of the 20th century; 5) the beginning of the 21st century. It is concluded that the term *rhyme* covers the notions of: ‘final-sound similarity of words as a manifestation of rhyming creativity of language’; ‘sound similarity of words of verse lines’; ‘stylistic technique of using sound similarity of words in the poetic text’; ‘phonemic complex common to several rhyming words’; ‘rhyme pair or chain’.

It is substantiated that the important tools of artistic mastering the reality and re-thinking the knowledge about the world are artistic attribute, comparison, metaphor and artistic definition. It is revealed that the metaphorization of rhyme occurs through the projection of the conceptual spheres ‘man’, ‘society’, ‘nature’, and ‘artifacts’. A number of metaphorical models have been established.

A retrospection of the formation of term units to denote the types of rhymes is presented and a typology of rhymes which is based on the fullest possible consideration of the linguistic features of rhyme in structural, semantic, functional, linguistic cultural and cognitive dimensions is proposed. The classification of rhymes according to phonemic composition, graphical-acoustic, grammatical, lexical, line-strophic parameters and discursive characteristics has been performed, as well as conceptual types of rhymes have been singled out. Typology, thus, is detailed by a number of parameters.

Rhyme is interpreted as a linguistic sign. In this connection a two-level hierarchy of rhyme functions has been established.

The notion of rhyme space has been introduced and its conception has been developed. The basic unit of rhyme space, which has the ability to detect rhyme properties regardless of the context, is defined as a rhymonym. It has been proven that formal connections between rhymes are established on the basis of common rhymemes. The rhymeme is characterized as a phonemic complex common to the structure of at least two words, containing the final part of the word and the central element of which is a stressed vowel – accent.

Formal and formal-semantic relations between rhymonyms are explained. The formal system organisation of rhymonyms in the form of rhyme rows is shown. The rhyme paradigm is considered as a system of word-changing forms that consistently retain rhyming properties. The formal-semantic systemic organization of rhymonyms is interpreted via rhyme fields. The theory of the rhyme field is explained on the example of the analysis of its fragment with the nucleus Ukraine.

It has been proved that rhymography provides a wide field for practical application of the achievements of rhymology and the study of rhyme. The achievements of Ukrainian rhymography have been shown against the background of almost five-hundred-year-old European rhymography. For their detailed research the periodization of the history of domestic rhymography has been performed and the stages have been singled out: 1) 1920s–1950s; 2) 1960s–1990s; 3) the beginning of the 21st century.

The key terms of rhymography, i.e. *dictionary of rhymes* and *rhyming dictionary rhymariy* are defined and the correlation of the scope of these notions is clarified. The typology of rhyming dictionaries is also performed. The methodology of study of manuscript dictionaries of rhymes has been developed according to which two dictionaries of rhymes by I. Kotlyarevsky detected in the archival funds have been described and compared and, thus, introduced them into scientific circulation.

Key words: rhyme, rhymology, rhymography, rhymonym, rhymeme, rhyme space, rhyme field, classification of rhymes, rhyming dictionary, classification of rhyming dictionaries.